

Tartu Teelikool

Fond 55

Nim. 3

S. 75

Eamits, Eduard
Lühikene Rannu kiriku
ajalugu ja tähtsamad
mälestusmärgid.

1925

69 c.

F 55, nim. 3, o. 75

G. 74

~~Handwritten red scribbles~~

1975
686

Permits, Edward

Tartu Ülikool

Ernits, Eduard

Lühine Rannu kiriku ajalugu ja
tähtsamad mälestusmärgid.

Tartu ülikooli üliõpilase kursustööna
esitab juhendaja (prof. O. Sild) hindaja.

1925

68 l.

5- (O. Silde)

1

LÜHIKE RANNU KIRIKU AJALUGU

JA TÄHTSAMAD MÄLESTUSMÄRGID.

———— " —————

Tartu Ülikooli ajaloolise usuteaduse
prof. O. S i l d'ile kursuse tööna esita-
nud usuteaduskonna üliõpilane Eduard Ermits.

Tartus,
5. dets. 1925 a.

S I S U K O R D:

§ 1. Allikad ja kirjandus.	1-8.
§ 2. Sissejuhatus.	9-10.
§ 3. Koguduse ningede arv.	10-11.
§ 4. Kiriku hoone ajalugu.	11-16.
§ 5. Rannu kiriku sisemus uuemal ajal.	16-23.
§ 6. Surnuaed ja teised matuse kohad.	24-36.
§ 7. Kirikule kuuluvad kõrvalhooned.	37-39.
§ 8. Tähtsam kiriku varandus ja maa.	39.
§ 9. Kiriku kassa.	39-44.
§ 10. Vaeste kassa (laegas)	44-46.
§ 11. Kirikukott.	46.
§ 12. Lühike Rannu kog. õpetajate elulugu.	47-60.
§ 13. Õpetajate palk.	61.-67.
§ 14. Köster ja tema palk.	67-74.
§ 15. Kiriku kellalõõja (ja kell)	75-77.
§ 16. Ette tuluvad kaebused õp. Assmuse ja organist-kooliõpetaja Ehrenbuschi peale.	77-90.
§ 17. Jumalateonistused ja rahvaloetused.	90-94.
§ 18. Leeriõpetus ja armulaud.	94-98.
§ 19. Püüa kombed ja abiellu.	98-100.
§ 20. Ristimine.	100-102.

§ 21. Ebausk.	102-103.
§ 22. Kiriku karistused.	103-114.
§ 23. Koguduse kõlbline elu.	114-116.
§ 24. Kihelkonna=ja vallakoolid.	117-125.
§ 25. Vennaste-kogudus.	125-130.
§ 26. Kreeka-katoliku kirik. Lõpusõna.	131-132.
	132.
Lühike Rannu kiriku ajalugu ja tähtsamad mälestusmärgid(monumenta).	
§ 1. Allikad ja kirjandus.	
I. Trükitud: 1) Dr. Napiersky's Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland.	
2) " Die Evangelisch=Lutherischen Gemeinden in Russland Eine historisch= statistische Darstellung, herausgegeben vom Zentral=Komitee der Unterstützung Kasse für evangelisch=lutherische Gemeinden in Russland" II anne.	
3) " Kõnnuma kiriku ja nariuse lugu" M. Lipp.	
4) Villem Reiman'i " Eesti ajalugu".	
5) M. J. Eisen " Esivanemate onverdämised"(lehek. 88 ja 89)	
II. Trükkimata: Rannu kiriku arhiivis:	
A. Kiriku visitatsioonid protokollid:	
1) Kõige vanem Rannu kiriku visitatsioonid protokoll on 1634 aastast, 24 lehek. suur, Kiriku visitatsioon	

peeti 21 juulil Puhjas ära. Visitaatoriteks olid
õp. L.v. Nikolaus Münchenrin, ametimees Joh. Norenzen
ühes teistega.

2) Protokollum Dorpatense Visitationsionis et Judiciales
1643. 6 lehekülge suur. Juures olivad: Gotthard
Vilhelm v. Budeerg. Judice Terrestri: Assessoribus
Politicis Karol v. Stackelberg ja Albert Bilow;
Praeposito- M. Walter Auerdunck. Assessoribus Eccle-
siasticis- Bernhard Schlorffi ja Georg Lemkin.

3) 8 märtsil 1646 aastal on visitatsioon peetud.
Protokoll on kaduma läinud, nii et üksi märgukiri
sellest veel alles on, kus aga visitaatorite nimed
puuduvad. Märgukiri on 3 lehek. suur.

4) 8. oktoobril 1651 aastal on Rannu kiriku visitatsioon
on Rõngus ära peetud. Visitaatoriteks olid: Ulem-
kiriku eestseisja Gotthard Vilhelm Budberg ja asses-
sor Albrecht Bilaw. Teisi ei ole teada. Protokoll on
kaduma läinud. Busshi märgukiri Riias, 5 maist
1844 a. on 3 lehek. suur.

5) Rannu kiriku visitatsiooni protokoll 24 veebr.
1669 a. 4 lehek. suur. Originaal on Riias kuubermangu
arniivis. Visitaatoriteks olid: Ulemkiriku eestseis-
ja (2 nime ei ole) Patron rittmeister Erich Buhre.
Kohalik õpetaja Laurentius Molnerus. Alamad eest-
seisjad: Pitka Thomas, Andres Lipping, Worsti Thomas,

olli Andres.

6) 15. oktoobril 1670 a. oli Rannus kiriku visitatsioon.
Visitaatoriteks olid: Patron rittmeister Burcus Absens
ja tema ametimees Kristoff Sonnenbach. Teisi ei ole
teada. Protokoll on suur 7 lehekülge.

7) Acta Commissionis Ecclesiasticae habitae 17 veebr.
1683 a. visitaatoriteks olid: Maanõunik Johan Viting-
hoft. Pastor loci Johan Soldau (Soltow) Patronus Ulem
jägermeister Soomemaal Erich Bource. Teisi ei ole
teada. Protokoll on suur 33 lehekülge.

8) Kiriku Visitatsiooni protokoll, 31 jaanuar. 1695 a.
Visiteeris Linnapealik Gustav Adolf Strömfeld ja õpetaja
loci Soltow (Teisi ei ole teada. Protokoll on
2 eksempl. a 9 lehek. suur.

9) Anno 1717, 23 sept. Visitatsiooni protokoll. Visi-
taatoriteks olid: Maanõunik ja Ulemkiriku eestseisja
Hans v. Rosenn, assessor Andreas Lüske, praest Johann
Schwenske ja senior R. J. Grotjosann. Pastor loci Erick
Candelin ja Heinrich Krüdener. Protokoll on suur 20
lehekülge.

10) Acta Visitationis Generalis Ecclesiasticae habitae
Rannus 12 veebr. 1725 a. Visitaatorid olid: Praesen-
tes-Leutnant v. Sampenhausen ja Pastor loci Martin
Joh. Roth. Protokoll on suur 8 lehekülge.

11) Visitatsiooni protokoll 19 jaanuar. 1732 a. Visi-
taatoriteks olid: Maanõunik ja ülemkiriku eestseis-
ja von Lövenstern, assessor Spahlhaber, praepositus
Ranschert. Koguduse esitajad: Kindral maior v. Kamper-
hausen, lipnik v. Krüdner ja pastor loci Meder. Proto-
koll on suur 12 lehekülge.

12) Visitatsiooni protokoll 24. maist 1746 a. Visitaato-
riteks olid: Leutnant Carl Gustav v. Kampenhausen,
Hermann Friedrich Sonnmann ja Pastor loci Joh. Cas-
par Meder. Protokoll on suur 7 lehekülge.

13) Kiriku konvent peetud Rannus 22 sept. 1748 a. Konten-
di saadikud olid: Kindral leutnant ja rüütel Parun
v. Kampenhausen, Rannu ja Valguta mõisate omanik.
Leutnant Karl Gusta v. Kampenhausen Rannu ja Valguta
mõisate rentnik. Rentnik ja possessor Tamme mõisast.

14) Acta cæsarea Commissionis Generalis Ecclesiasticae
Districtus Dorpatensis habita Rannu pastorat 3 veebr.
1750 a. Visitaatorid olid: Maanõunik ja ülemkiriku
eestseisja Otto Reinhold v. Stackelberg. Kindral -
Superintendent Jakob Andreas Zimmermann, õpetaja
Johann Kristopher Schmidt. Koguduse esitajad: Leut-
nant Carl Gustav v. Kampenhausen Rannu ja Valguta
mõisate rentnik; kindral leutnant rüütel Parun v.
Kampenhausen (Rannu ja Valguta mõisate omanik.
Tammelt kreisikommisjar Magnus Johan von Kampen-

hausen. Komine kolonell leutnant v. Rönne. Opetaja loci
Johan Caspar Meder; kooliõpetaja ja üdseppa Keitnick, kös-
ter Petzo Pedro Jaan. Protokoll on 100 lehek. suur.

15) Visitatsiooni protokoll 6 maist 1768 aastast. Visitaato-
rid olid: Ülemkiriku eestseisja maanõunik ja rüütel v.
Bruiningk. Tallmeister, Hermann Karl vabamõrra v. Delling-
hausen, aadeli juuresistuja. Praost Johann Kristoph Schmid
oli valgulik juuresolija. Rannu ja Valguta maa- ja etap-
nõunika rüütel Aksel Heinrich v. Bruiningki asemel oli
ta poeg Heinrich vabamõrra v. Bruiningk. Tammelt sub-
rentnik Kristoph Heinrich Burmeister. Opetaja loci, köster
ja kooliõpetaja. Protokoll on 50 lehekülge suur.

16) Protokollum Cæsareae Commis Eccles habitae in aedi-
bus Parochialibus - Rannu 14. Oktobril 1775 a. Visitatorid
olid: Maanõunik ja ülemkirikueestseisja ja riigi krahv
von Manteuffel; kontunik Otto vabamõrra von Rosen, asses-
sor nobilis; Praost Heinrich Vick, assessor ecclesiasti-
cus. Mõisate esitajad: Rannu pärisõrra Major Alexius v.
Böttger.

Valgutast - Pärisõrra maakontu-assessor Franz Vilhelm v.
Kenenkampff. Tammelt: kroonumõisa rentnik Kelenel von der
Bahlen, leutnant v. Burmeister. Pastor loci Peterson,
Köster ja kooliõpetaja. Patron oli Major von Böttger.
Protokoll on suur 122 lehekülge.

7
17) suure kiriku visitatsiooni protokoll 25. juunil
1804 aastal. Visitaatoriteks olid: Ülemkiriku eest-
seisja maanõunik Pistonlkors. ühes notario judi-
ci. Opetaja vicinus Spörer. Kindralsuperintendent
Sontag ja praost Asverus Rittmeister Carl von Krue-
dener, kui assessor Valguta maakontunik v. Sievers.
Opetaja loci Carl Gottfried Assmus" Protokoll on
193 lehekülge suur.

18) Kiriku visitatsiooni protokoll 2 nov. 1836 a.
Visitaatorid olid: Praost Heller-Räpinast. Opetaja
Schvarts Pölvast. Opetaja Benutze Nöost ja õpetaja
Dumpf Rannust. Protokoll on 11 lehek. suur.

19) Visitatsiooni protokoll 1. juulil 1843 a. Visitaato-
rid olid: Praost Heller Räpinast assistent õpetaja
Christiani Rõngust. Konalik õpetaja Dumpf. Protokoll
on 6 lehek. suur.

20) Visitatsiooni protokoll 16 ja 17 okt. 1855 a.
Visitaatorid olid: Praost Villigerode Karulast, pea-
visitaator. Opetaja Körber Rõngust, assistent, õp.
Meyer Puhjast, assistent. Krause Rannus-pastor loci
Protokoll on 10 lehek. suur.

21) Visitatsiooni protokoll 23-25 okt. 1876 a.
Visitaatorid olid: Praost Hasselblatt Kambjast,

8
6
peavisitaator; õp. Öehrn Vönnust, assistent. Opetaja Mick-
vitz Nöost ja õpetaja Assmutn Rannust, visitandus. Patron
F.v. Sivers. Protokoll on 18 lehek. suur.

22) E.E.L.K.
Rannu evang. luth. koguduse visitatsiooni protokoll 1924a.
veebruari kuu 16 - 17 päeval. Visitaator: Prof. k. t. H. B. Raha-
mägi, konsistooriumi assessor ja Tartu Ülikooli koguduse
õpetaja. Assistentid: Praost Fr. Ederberg Kambja õpetaja.
Assist. õp. T. Markus, Puhja õpetaja Helme kiriku nõukogu
esimees J. Hendrikson, Elva kiriku nõukogu esimees A. Mar-
gus. Protokoll on ühes kirikukatsumise kavaga 12 lehek.
suur. Peale viimase visitatsiooni protokoll, mis Eesti-
keelne, on teised Saksakeelsed ja loetavad. Kirjutatud on
nad peasjalikult Gosti tähestikuga.

"B." Kirchen Chronik von Randen. Dem Randeschen Kirchen
Archiv Extract aus Pastor Körber's Livländische = Prediger
Matrikul 1836".

C. Mõnesugused kiriku arhiivis leiduvad eeskirjad ja
märkused.

III. Suusõnalised: a) Andmed kontade pealt, b) Vanemate
inimeste: Jakob Lokk, Fritz Völli, Andres ja Mari Unt
seletused.

9

§ 2. Sissejuhatus.

Rannu kihelkond asub Kesk-Tartumaa lääneserval, Virtsjärve idakaldal, ulatudes kitsa siiluna Emajõeest kuni Virtsjärve lõunaossa suubuwa Rõngu jõeni. Kihelkonda piiravad läänest Wirtsjärv, lõunast Rõngu kihelkond, idast Punja, põhjast Viljandimaa Kolga-Jaani ja Põltsamaa kihelkonnad. Rannu kih. on umbes 27 v. pikk ja kuni 6 versta lai, nii 160 r. versta suur. Rannu kihelk. on Virtsjärve kihelk. nimetatud, sellepärast, et ta Virtsjärve kaldal asub ja kirik umbes 2 versta järve äärest eemal seisab. 1224 aastal on Läti Hindrek nimetanud Rannu kihelkonda "Sakalaks" "Worcegerwe" järve ääres. Siin on paawstlik legaat Moode-na Willem ristiusulisi kihelkonna elanikke manitsenud, et nad ristiusule kindlaks jääksid (Orig. Liv. p. 175).

Rannu kihelkonna ja kiriku asutamises on tegev olnud stiftrüütel von Tiesenhausen, kes Rannu ka sama nimelise lossi 1288 a. oli enitanud. Rannu ja Punja on olnud alguses ^{üks} kihelkond, alles Tiesenhauseni mõisate pärandus-jagamisel said ka nim. kihelkonnad lahutatud ja mõlemate kirikutele iseseisev õpetaja ametisse seatud. Katoliku ajal oli Rannu kirikul patroniks (püha) St. Martin, Punja kiriku (püha) St. Dionysii. Rannu- St. Martini on mater, ja Punja St. Dionysii, -filia. Vanemad teated Rannu kohta on 1613 a. katoliku aegsest kiriku visitatsiooni ladina-

10 7

keelsest protokollist leida, kus archidiakonus Teknon Rannu kohta järgmist kirjutab: Praedium Randense septem. (7) mil. Torpato frequentabant olim templum St. Martini, $\frac{1}{2}$ mil a Randen cujus murus adhuc stat, nullum colonum nec agros habebat. Olim parochiani erant 200, (ducenti) supersunt 20".

(Rannu kihelkond on 7 penikoormat Tartust, missugune kogudus ennevanast St. Martinuse kirikusse käis $\frac{1}{2}$ penikoormat Rannu lossist, missugune veel praegu alles on. Temal ei olnud ühtegi kirikutalupoega ei ka põldusid. Enne vanast oli kogudusel 200 liiget, millest järele jäänud on 20")

§ 3. Koguduse ningede arv.

Kõige vanemast, 1613 aasta ladina keelsest kiriku visitatsiooni protokollist on näha, et kogudus sellel korral on 200 hinge suur olnud, millest pärast raskete aegade tõttu ainult 20 hinge on järele jäänud. 1683 a. on koguduses 150 talupidajat olnud, sellest on näha, et kogudus 70 aasta jooksul tuntavalt oli kasvanud. 1725 a. oli juba kogudus sõja aastate tõttu jälle vähenenud, nii et seekord kog. 120 talupidajat oli.

1732 aastal oli koguduses 280 talupidajat, sellega 7 aasta jooksul 160 talu juure tulnud.

1750 aastal oli aga koguduses juba 230 talu ehk

enk 2600 hinge suur. 1768 aastal leiame, et kogudus on 18 a. jooksul tuntavalt kasvanud ja on juba 3515 hinge suur (tol korral 1657 hinge. Kirjaoskajaid oli) 1804 aasta suure kiriku visitatsiooni ajal koguduses 3700 Eesti- ja 25 Saksasoost koguduse liiget, kellest üle 2000 hinge juba kirjaoskajat oli. 1843 aastal oli kogudus 4000 hinge suur. Nii suur ei ole Rannu kogudus oma ningede arvu poolest kunagi olnud. Kirjaoskamatuid oli see kord koguduses 200 s.o. 5%. 1855 aastal oli kogudus ainult 1000 hinge suur. 3000 hinge olid üle läinud Kreeka-Katoliku usku. Need tegid koguduses tookord palju segadust, käisid endiselt Luteriusu kirikus ja (wargsi) armulaual. Ara nänes, et Kreeka-Katoliku usk oma lubadusi rahva majanduslise elu tõstmise suhtes mitte täita ei suutnud, tuli enamuse järele Ev. Luteri usku tagasi. Nii on 1876 aastast kiriku visitatsiooni protokollist näha, et kogudus jälle tublisti oli kasvanud. Eesti koguduse liikmeid oli sellel korral 3330 hinge ja Saksa koguduses 62 hinge. Viimase kiriku visitatsiooni ajal, veebruaril 1924 a. oli koguduse ningede arv 3445. Nii on siis koguduse ningede arv viimase 48 aasta jooksul ainult 115 hinge võrra kasvanud, mis endiste aegadega võrreldes küll väga väikene on.

§ 4 Kiriku hoone ajalugu.

22 juulil 1634 a. oli kiriku visitatsioon, kus sõjaläbi

128
äralõhutud kirikust ainult neli seinat järel jäänud, millised prügiga kaetud. Kirikus oli kaks kõlbuliku pinki leida, mis laseb oletada, et seal seinte vahel ka jumalateenistust peeti. Seinad olid kõvadest telliskividest tehtud ja müüdi heas korras. Opetaja maja puudunud tol korral täiesti. Rannu mõisa volinik Kammerherra andis kiriku ametnikule Grossile käsu, et see pidi kiriku parandamise tarvis materjaali võtma. Selleks otstarbeks osteti Tarvastust mitusada palki ja veeti nad talvel üle järve kohale, nii et suvel võisid kiriku parandamise tööd peale hakata. Rannu kogudus avaldas veel siinjuures soovi, et Puhja kogudus nendel avitaks kirikut üleshitada, sest et nad ennem Puhja kogudusel kiriku enitamise juures abi olnud. Rannu koguduse soov sai täidetud, nii et Puhja kogudus aitas nendel kiriku uuesti üles enitada. Ülejäänud materjal veeti Rõngu kiriku juure. Esialgne kirik on olnud võlvitud laega, mis aga sõja läbi sai rikutud ja sisselanges. Pärastine kirik olnud laudadest lae ja katusega kaetud. Niisama said ka ukse ja aknad endiselt korda seatud. 24 veebr. 1669 a. kiriku visitatsioonil tuli ilmsiks, et kirikul veel mõned puudused olid, mis aasta jooksul pidid kõrvaldatud saama, nimelt pidid kiriku müürid katuse alt kindlalt müüritud olema, nii et vihm ega tolm kirikusse ei tungiks ja vesi müürisid ära ei leotaks. Nii-

-... et kirikus pidi tarvilik inventaar olema. Selle-
 pärast määrati sealt seost kiriku esitajatega: ("Untersene
 Vorsteher") Pitka Thomas'ega, Andres Lipping'iga, Worsel
 Thomas'ega ja Olli Andres'ega nõuataivate parandamiste üle
 läbi, kes seekord väga vahandasid, et nendel müda küll või-
 mata on suure vaesuse ja leiva puuduse pärast seda koha
 tähta. Lubasid küll tarviliku materjali juure vedada, et
 pärast poole kirik kõigiti saaks korda seatud. 1683 a.
 kiriku visitatsioonil tuli jälle ilmsiks, et kirik mitte
 enam korras ei ole. Katus laseb vihma läbi, nii et õpetaja
 ei saa vihma ajal altaris ei ka kantselis kuivalt seista.
 Puudus see kord kiriku ümber ka aed. 1695 a. kiriku katsu-
 misel tehti kindel korraldus, et kiriku parandus peab
 kevadel 1695 a. tingimata ettevõetud saama. Kiriku katus oli
 väga ära lagunenu ja sellepärast otsustati kirikule uus
 kivikatus peale panna. Katuse kivid osteti Rõngust ja vee-
 tti talupoegade poolt kiriku juure. Kirikusse oli tarvis
 ka uus altar ja kantsel lasta teha, sellepärast oli endine
 altar ja kantsel lagunenu olid. Selleks kutsuti tiisler-
 meister, kes varem Rõngu kirikusse uus altari ja kantseli
 oli teinud, mis ka Rannu ranvale oli mõeldinud. Otsustati
 kiriku torni tarvidust mõõda uuendada. Kirikusse pidi
 uued pingid ja uus pöranne teha. Laud tuli talupoega-
 el sootaks läüvaorkkust korda võtta, misama oli
 hüstatud nad ka kõik muu materjali nam suure järele

enituse juure vedama. Nimetatud töö kohta lepiti meist-
 riga kokku, kes selle enese peale võttis. Tiisleri töö
 tegi tiislermeister, kes varem Rõngu kiriku seesmise in-
 inventaari oli teinud. 1717 a. kiriku katsumisel avaldati
 jälle soovi, et kiriku katus tuleks parandada ja mõned
 teised vead kõrvaldada, mis sõja läni olid tekkinud.
 1732 a. kiriku katsumisel leiti, et kirik viimase visi-
 tatsiooni korraldusel jälle ilusasti korda on seatud,
 nimelt olid katuse augud krohviga täidetud ja kiriku
 seinad valgeks lubjatud. Kirikut ümbritsev aed oli jälle
 ära lagunenu ja nõuti, et käesoleval talvel peavad
 talupidajad tarvismineva osa aiapuid kiriku juure veda-
 ma. 1746 a. otsustati, et iga talu peab (naagi) pealt 20
 kop. kirikule tarvismineva materjali ostmiseks andma.
 Kogutud raha eest osteti kuusepalke, talupojad lasksid
 nad laudadeks lõigata ja vedasid siis kiriku juure,
 millega kiriku lagi pidi parandatud saama. Peale selle
 pidid kolmepäeva talupojad 1746 a. suvel igaüks, üks
 kantäüld põllukiva kokku korjama ja talvel esimese lu-
 me teega nad kiriku juure vedama, et võiks kirikule
 siis kivist müür ümber teha, mis enam ära kōdunemist ei
 kardaks. 1750 a. 3 veebr. leiti kiriku müürid küll heas
 korras olevat, aga lagi ei olnud veel ikka korda seatud.
 Nõuti et kogudus veel käesoleval talvel pidi tarvis-

almineva materjaali juure vedama, ete kevadel kiriku parand
õõamise tööd võiksid hakata. ja missugustest töödest kõik
vabad talupojad pidid osa võtma, vastasel korral pidi ko-
gudus 10 rubla tranvi maksuma. Kirikuaed oli nüüd juba
kivist tentud ja leiti neas seisukorras olevat. Aiale
oli ka värav tentud, mida võis lukustada, kirikuaed pidi
neas korras hoitama; kes kuidagi viisi aeda rikkus, pidi
tranvi maksuma. 1748 a. soovis, Rannu ja Valguta mõisate
omanik kindral leitnant ja rüütel, parun v. Kampenhausen,
kes 15 aastat Rannust eemal oli olnud, kohaliku õpetaja
käest kiriku seisukorra kohta teateid saada. Õpetaja tea-
tas, et kiriku katus käesoleval suvel ühe saksa soost
müürsepa poolt on alt ära krohvitud ja parandatud ja
nüüd kirik kõigiti korras on. Niisama leiti ka 1775 a.
kirikua katsumisel kirik kõigiti neas korras olevat.
Umbes aastal 1835 on kirikule uued kivist juureehitused
tentud; põhja poole altarit ehitati käärkammer ja lõuna
poole külge surnukammer. (luukammer) (Leichenkammer) Sell-
samal ajal on kiriku katuse pealne (Dachreiter) puust
108 jala kõrgune torn ehitatud, mille otsas kukk seisab.
Viimased suuremad kiriku ümberehitused olid Rannus õpe-
taja Assmuthi ajal aastal 1876. Tol korral said kõik ki-
rikua aknad kuni laeni kõrgemaks tentud ja akna pealmi-
sed osad värviliste klaasidega illustatud. Niisama sai ka
kirikule uus pörand ja uued uksed tentud, uuesti värvi-
tud ja seinad lubjatud. Umbes 1903 a. laskis õpetaja

16
10
Ed. Assmuth kirikusse kaks raud anju tana ja kiriku
seinad jälle uuesti valgeks lubjata. Käesoleval ajal
nõuaks kirik jälle korraldavat kätt. Nädatarvilik
oleks käärkambrile uus lagi tana, sellepärast et praegune
võlvilagi sisselangemas on, mida senini küll veel neli alla
pantud puu posti takistavad kokkuvarisemast. Ka käärkambri
ani on ära lagunenud ja nõuab parandust. Niisama on kiriku
alusmüür väljastpoolt ära lagunenud, seinte pealt lubi mana
kukkunud ja torni puu osa, mis enne valge oli, on nüüd musta
taks läinud.

§ 5. Rannu kiriku sisemus uuemal ajal.

1) Rannu kiriku seinad on aasta arv 1608*, mis lõuna pool-
se anju pealmine läre tana on varjule jäänud.

Õpetajamaja lõuna poolsesse otsa on kinnikonna tuba ehi-
tatud, mis kinnikonna kantsaleiks ja leeritoaks saab tarvi-
tatud ning kannab ukse plüda peal sisse lõigatult aasta
arvu "gebaut 1874" Teisi märkusi õpetaja, maja künjes ei
leidu. *ja kirikus*

2) Altari laua alus on 1876 aastal kivist tentud ja ümbrit-
setud punase sammetist tekiga, mida Rannu mõisa proua von
Sivers on kirikule 1876 a. kinginud. Altari laual on valge
laua kate. Altar on Gooti enitus, tentud 1890 a. Tartu tis-
lermeisteri Bandelieri töökojas. Praegune altari pilt kujutab
Kristust risti peal. Tema risti juures seisavad tema ema,

tema jünger Johannes, tema ema Õde Maria Kleopa naene ja Maria Magdalaena (Jon.ev.19.25.26 järele) See pilt on kunstnik R.von zur Mühleni poolt maalitud. Töö on maksma läinud 800 rubla. Pildi raam on valmistatud Tartus tšilermeister Bandelier'i töökojas 160 rubla eest. Altari pilt on valmistatud 1890 aastal ja pildi alumisel nurgal leidub pildi valmistaja kunstniku nimi " R.von zur Mühlen".

Endine altari pilt asub praegu Tartu muuseumis ja kujutab püha-õntu söömaaga. Altaril olid ka puust väljalõigatud kujud: Mooses ja Aaron(barock) Pildil on sõnad:

Xi. Secc. fuit. 1711... ei saa lugeda. Kantsel on puust tentud pool ümargune (polygonal) ja puusisse lõigatud kujudega ilustatud. Kujudest on neli suuremat väljalõiget, mis kujutavad: Esimene Aaronit preestri riietes, parem käsi õnnistades ülestõstetud ja paremas käes suitsetaalse riist. Teine kujutab Mooset, kes kante käsu lauda enese käes hoiab. Kolmas kujutus kantsli koskkonal, kujutab Kristust, kes ukse juures seisab ja koputab. Neljas kujud kujutab raud riietes kangelat, kes üht kilpi paremas käes kannab. Peale nende nimetatud nelja suurema väljalõike on kantsli küljel veel kaksteistkümnend rinnakuju, mis arvatavasti Kristuse jüngerid kujutavad.

Ristmise astjaid on Rannu kiriku juures kolm. Kõige vanem astjas on punasest vasest tentud ovaali taoline malm

aluse peal seisev veerist, kuhu umbes üks pang vett mahub ja mis endistel aegadel kiriku altari ette ristimise ajaks sai asetatud. Teine ristimise astjas on valgest metallist valmistatud taldriku taoline vee riist. Mõlemad eelnimetatud ristimise astjad ühtegi aasta arvu ega mälestuse märki enese peal ei kanna. Kolmas ristimise astjas on valgest läikivast metallist valmistatud veeriist ja kannab äärde peal + ja pealkirja: Laske lapsukesed minu juure tulla, sest niisuguste peralt on Jumala riik'. Sees põhjas on + Rom. 6,3 - 8. Alumisel äärel:

" Õnnistamise päeva mälestuseks 18 mail 1897".

Kirikus on kolm valgest vasest kroonlühtrit. Altari ees rippuv kroon lühter on roostet kuningas Karl XII kingitus. Kuningas olla suure Põnja sõja ajal kirikumõisas õpetaja Johannes Soltovi juures peatanud ja et kinelkond kuningale kõigiti truudust olla ülesnäidanud, on kuningas kirikule mälestuseks 10 naruga kroonlühtri kinginud, mille ilustuseks ülemises osas 10 Karl XII monogrammi "C XII" on. Allmuna peal on aasta arv anno 1699. Ta on maksnud 100 rubla. Kaks teist kroonlühtrit, 18-ne küünla tarvis valmistatud, on hilisemast ajast pärit ja leerilaste poolt kingitud ilma ühegi pealkirjata ja aasta arvuta. Trükk on maksnud 110 rubla. Peale kroonlühtrite on kirikus veel neli kahearulist leerilaste poolt kingitud seinä lühtrit.

Kaks on asetatud teine teisele poole altarit ja kaks

19
on kantsli kõrval seinale peal ja kannavad pealkirja:

" Jumal meiega õnnistatud 11. mail 1917 a."

Kiriku altari riistad peale ciboriumi on valmistatud valgest metallist ja ei kannu ensel üntegi mälestuse märki ega aasta arvu. Ciborium on valmistatud nõbedast ja kaane sisse on krapeeritud: " Võtke söge, se om Minno ihho, mes teie eest antas". Külje peal on: " Rannu koggodusse 50-ne aasta priusse pühna mälestusses, sel 26-mal Märtsil 1869.

Arvatavasti on kiriku ümberkuni 1773 aastani maetud. Praegu on veel naudade asemel tunda, kuid riste naua tanvleid ja teisi mälestusmärke ei ole enam üntegi leida.

Praegune kirikuaed on umbes ühe vakamaa suurune, aga kaevamisel tuleb kaugemalt aia tagant surnude luid välja, mis näitab, et endine surnuäed neaste suurem on olnud. Kirikus üntegi naua kivi leida ei ole, ei ole ka üntegi kuju ega kirja, mis näitaksid, kes ja kunas kirikusse on maetud. Kiriku aluse krüpta kohta on vanemate inimeste seletuse järele järgmist teada:

1876 a. on kirikule uus laud pörand endise telliskivi pörandale peale pantud. Meistriü pannud tähele, et altari ees suur maakivist tanvel lamanud, mis nagu mõnda ust enk mõnda kaant kujutas. Seda kivi üleskaeludes avanenud trepp, mis kiriku alla krüptasse läks. Uudiskämulised meistrid läinud alla, et teada saada, mis seal sees on, õnk olnud

20
aga nii palju rikutud, et tuli oli kustunud ja pime-
das keldris ei olnud nendel võimalik midagi näha. Taga-
si tulles pannud nad kivi endiselt peale, ja kinnitanud
ta tsemendiga teiste kivide külge (Kellamene naese Mari
Unt'i seletus kes ise oma silmaga seda näinud) Üle kõige
kiriku pantud laud pörand, mis kõike varjab ja enese
alla peidab, mis kiriku all krüptas olemas on.

Enne 1905 aastat oli Rannu kirikus kaunis auk epi-
taafisid, kuid sügisel 1905 a. oli viidud nad ühel õösel
kirikust välja. Eesti keelse pealkirjaga epitaaf oli pan-
tud kirikuale peal oleva kuulutuse posti otsa, kuna saksa
keelsele posti alla ketki ei olnud peksetud. Ära rikutud epi-
taafid koristati ära ja viidi kiriku pöningile. 1907 a.
laskis õp. Masing vähem rikutud epitaafid korda teada ja
endiselt kirikusse altari ümber olevatele seintele pai-
gutada. Nii on siis praegu kirikus üks järgmise eestikeel-
se kirjaga epitaaf:

Georg Bernakoff

48 aastad vana, surn. 31. Jul. 1891.

Õnsad on need kes Jssandas surevad.

ja kümme järgmise saksakeelse pealkirjaga epitaafi olemas

1. Ernst Franz Gustav von Gavel weiland

Depütirter des Dorpatschen kreises Erb herr auf

Randen und Teilitz geboren den 7-ten April 1803

gest: den 17-ten Dec. 1840.

Jeh liege und schlafe ganz in Frieden denn

allein du Herr hilf mir, dass ich sicher wohne.

P.s. 4 v. 6

2. Charlotte von Gavel, geboren 1801, den 13-ten Juni

gestorben 1855 den 31-ten März.

Pisalm 31.6

Ich deine Hände besehl ich meinen Geist du nast mich
erlöset Herr du treuer Gott.

3. Kehrt nach sechs jährige Abwesenheit, auf dem Pedago-
gio zu Gross Hennersdorf am 18-ten August 1827 in sein
elterliches Haus zurück und entschlief schon am 2-ten
Sept. 1827 zu Karstemois.

Carl Ferdinand August von Gavel

geb.: zu Randen den 22-ten April 1809

Jrdisch werd ich ausgesäet Himmlisch werd ich auf-
stehen.

4. Dr. Alexander von Renenkampf

geb. den 17-ten April 1807

gest. den 1-ten September 1857

Phil: 1, 21

Christus der ist mein Leben und Sterben mein Gewinn.

5. Ernst Ludvig Theodor von Gavel geb. d. 30. Juli 1860 + d.
21. Sept. 1860 Lasset die Kindlein zu mir kommen, und
wehret ihnen nicht, denn solcher ist das Reich Gottes.
Mark. 10, 14.

6. Gustav Fabian v. Gavel.

geb. zu Randen d. 13. Juni 1777.

gest. in Dorpat d. 16. Nov. 1834.

Christi Blut und Gerechtigkeit. Das ist mein Schmuck und
Ehrenkleid. Damit werd ich vor Gott bestehen
Wen ich im Himmel werd eingehen.

7. Ottilie von Sivers, geb. von Schrenck geboren d. 30. August
1820, gestorben d. 3. März 1893

Vater ich befehle meinem Geist in deine Hände, Luc. 23. 46

8. August Caroline Elisabeth von Heutz geb. von Gavel
geb.: zu Karstemois d. 7-ten Nov. 1804.
getraut am 17-ten Mai 1829, v. Joseph Heutz in 1800
entschlief das elbstschen am 22-ten Januar 1830

Seelig sind die Todten die im H. R. N. M. = entschlafenen

9. Charlotte Suph. v. Gavel geb. von Gersdörff.
geb.: zu Alt Seidenberg in der Lausitz
d. 14-ten August 1767. gest. in Dorpat d. 26-ten Februar
1827

Jesus mein Erlöser lebt, Ich werd auch das Leben
schauen, sein wo mein Erlöser sendet Warum sollte mir den
grün?

10. Ernst von Sivers, geboren den 5-ten Mai 1794

gestorben den 17. Januar 1856.

O! Lamb Gottes das der Welt sünde trägt, Erarme dich mein

wenn ich einmal soll scheiden so scheid nicht von mir,
Wenn ich den Tod soll leiden so tritt du dann herfür
Wenn mir am allerbängsten wird um das Kerze sein
So reiss mich aus den ängsten Kraft deiner Todespein.

Kesk kirjaut seisab tammepuust tantsud väeste laekas, umbes
üne ärssina kõrgune ümarguse jala peal seisev kastike, mille
kaane peal on kolm tähte: "A. V. C. ja arv * 1755". Umbes
30 aastat tagasi olid vargad nimetatud laeka lanti kurdnuud
ja see oleva rana (umbes 3 rubla) ära varastanud. Sellest
ajast on laekas lanti ja seisab omal endisel kohal ilma
millegi otstarbega.

Orel on uuema aja entus "pneumatik" (õnu rõhumisega)

kane manuaali ja pedaliiga, 12 melineva, 3 koppel registri
ja 3 kominatsioon registriiga. Pealmise manuaali tarvis on

liht paisutus. Orel sees on " 1906 a. 19 nov. s. o. aeg
 kuna orel sai meistri käest vastu võetud ja õnnistatud.
 Orelil on veel melstrite nimed ja nende elukont üles-
 tähendatud: " Vennaksed J. J. T. Kriisa Liivimaal, Rõuges".
 Orel maksis 2400 rubla (kullas). Kõige vanem kiriku pitsar
 on olnud juba olemas 1613 a. ja kujutanud kargu=risti
 (Krücken-Kreuz) mida aga kiriku arhiivis leida ei ole.
 Hilisemast ajast pärit kiriku pitsarid, mis praegu arhiiv-
 is peale ühe saksakeelse leida, on neli. Kaduma läinud
 saksakeelne pitsar kandnud kirja: St. Martinskirche zu
 Randen pr. Elva, den ..... 191... Nr ...". Praegu arhiivis
 leiduvad pitsarid kannavad järgmist kirja: *Эв. Монт...*

Ранденская церковь. Св. Мартина С. З. н. г. пр. ст. Эльва
 ... 20... н. 191... А: "

Teine on ümargune pitsar venekeelse äärekirjaga, *Тератис*

Ранденской. Эв. Монт. церкви, pitsari keskkonnal on rist.

Kolmas ümargune tempel kannab ka venekeelset äärekirja

Пастыр. прихода Ранден ja pitsari keskkonnas

„для накетовь.“ venekeelse kirjaga pitsarid on val-
 mistatud venestamise ajajärgul umbes 1900 aasta ümber.

Vanem kiriku pitsar on ümargune ^{ja} kannab ladinakeelset
 kirja: " Sigillum ecclesiae Randen(sis)". See ladinakeel-
 ne pealkirjaga pitsar on ka praegu tarvitusel. Kõige

vanem trükitud kirjalik materjal kiriku arhiivis on 56, 7.
 ja 8 ^{ja} saksakeelset Martin Luteri teostest 1533 aastal
 kirjutatud ja 1566-1568 aastani trükiis ilmunud.

§ 6. Surnuaed ja teised matusekohad, matuse-
 kombed ja surnute mälestusmärgid (monumenta)

1224 aastal kui Randu katoliku ajal esimene risti-
 usu kirik ehitati, avati selle ümber vöeraste ja vähem
 tähtsusega inimestele ristiusu kombe järele õnnista-
 tud surnuaed. Möisnikud ja teised rikkamad suurtsugu
 surnud maeti kirikusse, kus nendele selleks teatud
 kohad maksu suuruse järele olid ära määratud.

Enne ristiusu siia tulekut maeti surnud pagana usu
 kombe järele kalmudesse, missugune pruuk rahva seast
 ei tahtnud ka ristiusu ajal meie maalt nii kergesti
 mitte ära kaduda. Olgugi, et riigivalitsus kirikule
 selleks oma abiandavat kätt pakkus, kõiki ebausuhoh-
 taid ära hävitades ja paganausu kommete lõppu tehes.
 1634 a. kiriku visitatsioonil protokollist on näha, et
 sellesajal on kiriku ümber surnuaed olnud ja sinna ka
 maetud. Aed olnud aga ilma ümbritseva aiata ja kõigi-
 ti korratunas olekus. 1683 aasta kiriku visitatsiooni
 kaebab kohalik õpetaja, et koguduses veel ebausuhoh-
 beid leidub, nii et mitmed omad surnud kalmudesse
 matavad. Osalt teevad nad küll seda raha puudusel,
 sest iga talupoeg pidi surnuaiale maetava surnu eest

$\frac{1}{2}$ riigi taalrit maksma, waesemad muidugi vähem; teised jälle selle pärast, et nad kaua armulaual ei olnud käinud. Kiriku põlgajad ja teised kurjategijad maetakse surnuaia taha. Maetavate surnute kohta on õpetaja ka raamatupidamise sisse seadnud.

1695 a. tehti kiriku visitaatorite poolt Rannu kog. korraldus, et surnuaiale pidi aed ümber tehtud saama. Et Rannus sellel korral metsa ei olnud, siis tuli kusa gilt riigi metsast selleks puid raiuda ja talupojad pidid neid siis juure vedama. Peale selle otsustati matuse paiga eest, koha ja seisuse järele järgmist maksu võtta: aadel ja nende sarnased, kes koori tahtsid maetud saada, pidid 3 riigi taalr. maksma. Need samad seisused väljaspool koori, pidid maksma 2 riigi taalrit. Kiriku ametnik ja tema liikmed, kes kirikusse tahtsid maetud saada, maksid 1. riigi taalri. Teised herrad, käsitöölised ehk teenijad - $\frac{1}{2}$ riigi taalrit. Lapse matuse koht kirikus maksis nende vanemate seisuse järele.

1717 a. oli Rannu kirikuljärgmine matuse korraldus. Parem pool kooris oli Rannu (herraste) matus. Keskkchal oli õpetaja oma. Pahemal pool altarit oli Valguta (aadlite) matuse koht. Tammemõisa matusekoht oli müüritud. ("Das gemauerte Begräbnis Tamenhof"). Arvatavasti oli Tamme-aadelil kiriku all kellel

Krüpta, kuhu te *omad* surnud mattis.

Kantsli vastu oli vaba koht, kuhu veel võis matta.

Kooliõpetajad, köstrid ja võõrmündrid maeti kirikusse ühele teatud kohale. Sellele järgnes kirikus väljaspool altari matusekohtade jaotus, mis kuni eesukseni ulatas.

Õpetaja Arents teab, kes kirikusse on maetud ja kui palju sellest kiriku kassasse on sissetulnud.

(Arents oli Nõo õp. 1712-1735) Õnnetut surma saanud maeti surnuaia taha. Sellel korral oli siin järgmine juhtumine olnud. Kaks mõrtsukat olid tapnud Rannu mõisa "Lauda Mehä'i Praxo Jaak'i" poja ära, kes ka surnuaia taha maetud. Visitaatorid otsustasid nim. surnut üleskaevata ja uuesti kirikusse matta lasta. 1732 aasta visitatsioonil ei teadnud kiriku võõrmündrid küll, et kedagi oleks kalmu-
desse maetud, kuid õpetaja kaebas, et Lappetukmas, Wiilatsi Enno ema on kalmelisse maetud. Otsustati nim. surnu üles kaevata, kiriku juure tuua ja õnnistatud surnuaia peale matta lasta. Niisugusel juhtumisel pidid seaduse vastu eksijad 1 riigi taaler kiriku kassasse trahvi maksma ja õpetajale matuse eest oma aktsidentsi andma. Kiriku põlgajad, keda senini surnuaeda selleks määratud platsile mae-

27
ti, pidid käesoleva määruse järele surnuaia taha maeta-
tama. 1750 aasta kiriku visitatsioonil nõuti 4. mai
1697 aasta korralduse järele surnu matmise pidustus-
te täitmist. Selle seaduse järele võis matuse pidust
ainult 12 paari külalisi osa võtta ja kaesviibimine
võis kesta kuni teise päevani. Siin võis joogina tar-
vitada: 4 tündrit otre õlleks keedetuna ja 3 toopi
viina. Külalised ei tohtinud eõ õlut, ei ka viina kaa-
sa tuua. Kui seda leiti, siis võeti kohe ära. Pool sel-
lest sai kirikule, pool ülesandjale. Süüaluseid karis-
tati 6 paari vitsa hoobiga. Nim. seaduse täitmise jä-
rele valvasid kiriku vöörmündrid, kes selle seaduse
vastu eksijaid ülemusele karistamiseks ette panid.

Niisama nõuti ka, et päris matusekoha eest tuli en-
diste korralduste järele igal ühel 2 rubla maksta ku-
na õpetajal koht matmiseks prii pidi olema. Sel ajal
seisis kiriku ümber oleval surnuaial heas korras olev
kivist surnukammer (luukammer) kuhu maaseest välja
tulnud surnute luud pidid maasügavusesse maetud saa-
ma. Peale selle oli vali nõue, et kõik surnud kiriku
juure selleks õnnistatud surnuaeda maetud pidid saa-
ma. Kui aga surnu kalmusse maeti ja sellest aasta jook-
sul teada saadi, siis lasti tema sealt üles kaevata
ja kiriku juure õnnistatud surnuaiale matta. 1669 a.

28
korralduse järele pidi selle eest peale hariliku mak-
su 3 rubla kiriku kassasse maksetama. Kes ise ilma õp-
teadmata surnu surnuaiale mattis, maksis peale seadus-
liku maksu kiriku kassasse 10 rubla trahvi. Et matus-
tel midagi korratusi ei juhtuks, pidid kiriku vöör-
mündrid selle järele valvama. Vastasel korral tuli
nendel enestel niisugustel juhtumistel seaduslikku
trahvi maksta. Ilma armulauda tervitamata surijaid
maeti aia ääre selleks määratud kohale. Hauad pidid
enne pühapäeva ära kaevatud olema, kuid matmine oli
pühapäeval lubatud,

Et shituspidid see kord Rannus väga vähe oli ja sel-
leks tuli neid kaugematest metsadest (nagu Kuigatsist
Tarvastust ja Käreverest) juure vedada, oli selle tüt-
tu surnuaia ümber olev aed alati viletsas korras.

Seda tähelepannes andis Rannu ja Valguta mõisnik
Barun v. Kampenhausen 1748 a. talupoegadele käsu,
et maasuuruse järele pidi maapidaja iga veerandiku
äärde maa pealt eestuleval talvel ühe kantsülla maa-
kiva kiriku juure vedama, et siis järgmisel suvel
võiks surnuaiale kivist vall ümber tehtud saada,
mis kuni ilma lõpuni võiks kesta. Kiviõde kohale
vedamise järelevaatajaks seati kiriku vöörmündrid,
kes tütajale kohta mõisnikule pidid aruande esi-

29
tama. Käsü mittetäitjad talupojad said moisas vitsa-
dega karistatud.

1768 aasta visitatsioonil on näha, et kiriku ümber olevale surnuaiale oli täiesti hea maa-
kivist aed ümber tehtud, mis kõigiti kõva ja vastu-
pidav oli. Samuti leiame, et Rannu mõisnikul kiri-
kus altari ees oma pärismatusekoht olemas oli. 1773
aastal keelati valitsuse poolt kirikusse ja tema
ümber olevasse surnuaeda matmine ära. Kahe aasta pä-
rast oli kogudusel neli versta kirikust eemal, lõuna
poole uus kiviaiaga ümbritsetud surnuaed avatud.
Valitsuse määrusel pidi kõik surnud nüüd uude sur-
nuaeda lubatud kohtadele maetama. Surnuaia loode-
poolses küljes on endise Rannu mõisa omaniku v. Ga-
veli päris matusepaik, mis omakorda jälle teistest
matuse kohtadest, teda ümbritseva kiviaiaga on lahu-
tatud.

Ev. luteri usuliste surnuaiast õhtupool, on umbes
1850 a. peale Kreeka- katoliku usuliste surnuaed.
1804 a. suurel kiriku visitatsioonil tehti 11.
juuli 1799 a. seaduse järele kohuseks, et igasse
külla pidi vähemalt kahe toaga maja tehtama, kuhu
surnu 24 tunni jooksul peale suremist pidi nii
kauaks viidama ja lahtiselt hoitama, kuni ta sealt

30
17
maha matmiseks surnuaiale viidi. Majas pidi surnu
valvaja elama, kes selle eest enesele prii korteri,
kütte ja valgustuse küla käest pidi saama.

1843 aastal leiti et surnuaeda ümbritsev kivist
aed oli kohati maha varisenud ja nõudis paranda-
mist. Praost teatas, et tema laseb kiriku eestseisja
kaudu lagunenud aia kohad endiselt korda seada ja
manitses kogudust, et ta omalt poolt hoolas oleks
surnuaia ilusa korra eest hoolitsema ja selle jä-
rele valvama, et seal midagi inetumat ei sünniks.

Selle järele tehti korraldus, et surnuid ei tohi
peale suremist enne nelja päeva matta. Surmajuh-
tusel peab sellest õpetajale kohe teadustatama.
Kaugemalt elanikud pidid õpetajale külakooliõpetaja
ehk vallakohtuniku käest surnu kohta tunnistuse too-
ma. 1855 aastal oli surnute matmiseks kindlad päe-
vad määratud, nimelt esmaspäev, kesknädal ja laupäev.
Surnuaiale oli ka juba luukammer ehitatud, mis 1876
aasta kiriku katsumisel öeldakse veel heas korras
olevat olnud. Umbes aastal 1880 on Rannu surnuaia-
le väikene kiriku taoline maakivist "Kabelikammer,"
(surnu ehk luukammer) ehitatud. Kabelikambri
peale oli puust torn tehtud, kus kell sees oli ja
mida surnumatmise korral löödi. Vana kella asemele.

mis lõõmisega lõhki läks, toodi ja õnnistati 1924 aastal Jaanipäeval rohkel rahva osavõtul uus kell. Nimetatud kella peal on sõnad: "Valvage, A.-S. Tegur - Tartus 1924 a." Uus kell tuletab endiselt oma leinava kõlaga ümbruskonnale meele, et üks kaasrändaja ja jälle igavesele puhkusele viiakse ja ütleb sama leinava kõlaga kõikidele: "Valvagõ!" Viimasel ajal on surnuaiale ikka rohkem ja rohkem surnute mälestuseks kivist ja metallist riste hakatud üles seadma. Vanematest surnute mälestusmärkidest, mis 1905 aasta sügisel mässajate lõhkumisest puutumata jäid oleks nimetada endise Rannu mõisa omaniku von Gaveli pärismatuse kohal olevate haudade peal 8 kivist tahvlit järgmiste pealkirjadega:

1. Franz Ludvig
von Gavel

geb. d. 1-t December

gest. d. 28-t April

1847.

2. August Carolina Elisabeth .
von Reutz geb: von Gavel
geb.: zu Karstemois
am 7-ten November
1804
entschlief zu Karstemois
1830.

3. Carl Ferdinand

August von Gavel

geb. zu Randen

am 22-ten April

1809

entschlief zu

Karstemois

d. 2-ten September

1827.

4. Gustav Fabian von Gavel

von Gavel

Besitzer von Randen

geboren zu Randen

den 13-ten Juny 1777

gestorben in Dorpat

den 16-ten November

1834

5. Charlotte Sophie

von Gavel

geb. ne von Gersdorff

geb. zu Alt Seidenberg

in der Lausitz

Alumine osa hauakivist on 1905 a. sügisel

purustatud.

6. Emma Ernestine v. Gavel

geb. zu Randen d. 8-ten Mai 1838

gest. zu Teilitz d. 31-ten Januar 1848

Weinet nicht sie ist nicht gestorben

sondern sie schläft.

Lv. Luca 8.52.

7. Ernst Franz Gustav

von Gavel

Kreis-Deputirter Erbherr

auf Randen u Teilitz

geboren d. 7-ten April

1803,

gestorben d. 17-ten December

1840

8. Ernst Ludwig Theodor

von Gavel

geb. den 30-ten Juli 1860,

gest. den 21-ten Septbr. 1860.

Marcus, 10, v.14.

Peale selle leidub Rannu kihelkonnas veel kaks kivi risti. Uks on Rannu küla talu nurmel, kus kohal olevad Vene-Rootsi sõja lahing olnud ja Rootsikindral ühes sõduritega langenud. Teine rist on Sangla küla Miku (Ellendorf'i) talu nurme peal, kus ka Vene-Rootsi sõja lahing olvad olnud. Mõlemad ristid on ilma pealkirjata ja aastaarvuta.

1905 aasta mässuliikumine ei jätnud ka Rannus oma mõju avaldamata, iseäranis surnuaia suhtes, kus mõned üksikud tumedad isikud tahtsid rahva arvel surnutele kätte maksta, kes nende esivanematele ehk nendele enestele kuidagi viisi elus ülekohut olid teinud. Nii peksis haamriga Peeter Koger surnuaial oma endise peremehe Hans Kivissaa-re kivi risti puruks. Et kuritegu avalikuks tuli, läks Peeter Koger karistust kartes Pilsu metsa Häre Peedu talu heinamaale ja kägistas enese seal ära! Niisama oli katki peksetud haua-kiva ja ristid endiste Rannu mõisa omanikkude von Gaveli ja von Siversi matuse paigades. Ei unustatud ka endist Schoffi omanikku Austert

ära, kelle matusepaigas ristid ja hauatahv- lid puruks pekseti. Sarnane oli see aeg kus inimesi leidus, kes surnutele tahtsid seda tasuda, mis nad arvasid neid eluajal kellegile ülekohut teinud olevat, see näitas rannulase väiklust, kel isegi julgust ei olnud võidelda elavatega vaid oma kangelaslikkust näitasid surnute mälestuste kallal.

§ 7. Kirikule kuuluvad kõrvalhooned.

1669 a. kiriku visitatsioonil protokollis tuleb esimest korda ette teade, et õpetaja maja on valmis, nästi ehitatud, akendega ja korstnatega varustatud. 1683 a. kaebab kohalik õpetaja, et uus pastoraat veel maksmata on ja tema ise maja ehitamise peale 45 riigi taalrit on välja maksnud, mis seni veel kätte saamata on. Reht peab õpetaja kuskil teises kohas laskma peksta, sellepärast et õpetaja enese rehne ahi ära oli lagunenud ja selle kütmise korral tulekahju võinud sündida. 1717 a. kiriku visitatsioonil, mis kihelkonna koolimajas peeti, kaebas õpetaja, et pastoraat on maha põlenud ja tulekahjust järele jäänud hobuse talli on Tamme mõisa omanik ära vedanud. Selle asemele on tema küll lubanud kirikumõisa uut hobuse talli ehitada, aga senini on ta veel ehitamata. 1725 a. palub õpetaja et pastoraadi nomanikupoolne külg saaks ära parandatud, mis arvatavasti sõja läbi oli lõhutud, üntlasi palub õpetaja veel et temale saaks ait, laut ja saun ehitatud, mis ka teha lubati. Töö pidi nõnda ära jaotatud saama, et iga mõisnik oli kohustatud ünepalju töölisi ja materjali kiriku ehitamise tarvis andma. Rannu mõisa oli kõige rohkem materjali ja töölistega kiriku eest hoolitsenud ja nüüd nõudis mõisa omaaikk, et ka teised mõisad Valguta ja Tamme pidid kõik ühe võrra kiriku juures ole-

vatest tööst osa võtma. 1750 a. oli pastoraadimaja muidu kõigiti korras, ainult katus laskis mõnest kohast vihma läbi. Kanekordne reni, hobuste tall, õllekööök (Braunhaus) ja saun olid head, aga ait ja töllanoone (Wagenhaus) halvas korras. Pastoraadi ala eest tuleb ka hoold kanda, selleks peab kihelkond iga aasta 12 koormat aialpuid juure vedama, missugust käsku kihelkond ühelmeelset ka täitis. 1775 a. leiti pastoraat heas seisukorras olevat kuid kõrvalhooned tarvitasid parandamist. 1924 a. tunnistas kiriku visitatsioon õpetaja maja seisukorra puudulikuks: katus laseb vihma läbi, sisemine remont tehti viimast korda 1907 a. seest on pastoraat must. Õpetaja kutsari maja ja hobuse tall on sisse langenud. Köstrimaja on täiesti lagunemisel; laut on korras; reni ja teistel hoonetel on katused lagunemisel. Hooned on tuleõnnetuse vastu kinnitatud. Kirik ja inventaar 150.000 mrk. eest; õpetaja hooned 203.960 m. köstrimajad 120.000 mrk. kõik kokku 473.960 mrk. eest. 1925 a. suvel pandi õpetaja majale uus sindel katus hommiku poolsele ja poolest saadik õhtu poolsele küljele. Materjaali puudusel pidi töö mitu korda seisma jääma, niikaua kui õpetaja ise jala kihelkonda mööda majast majasse koguduse liikmete käest liikmemaksu korjamas käis, missuguse rana eest siis jälle saadi katuse materjali osta, et tööd jätkata. Külma tulekuga sai

töö katkestatud ja 1925 a. kevadel oli võimalik materjaali pärast tööd lõpetada. 22

§ 8. Tähtsam kiriku varandus ja maa.

Kiriku on igal ajal oma teatud osa maad olnud, kord vähenemal, kord suuremal arvul. 1683 a. kaebab õpetaja, et enne tema ametisse astumist kirikumaa on kaduma läinud ja palub et see maa saaks jälle kirikule tagasi antud. 1775 a. on kirikumaa juba väljamõeldud ja õpetajale tema kasutamiseks kätte antud. 1924 a. kiriku visitatsioon protokollis on kirikumaa suurus tema praeguses olekus kokku 322,2 tiinu üles tähendatud, millest on: alamaad 1,6 t.; põllumaad 48,4 t.; noinumaad 34,5 t.; karjamaad 222,8 t.; metsaala 11,9 t.; kõlbmata maad, 3 t.; Peale selle olid kiriku kasutada Sawikülas kolm talu. Lintso, Peetsi, Peetre, a 10 t. põllumaad. Kiriku talud on üle võetud ja maksavad renti riigile.

§ 9. Kiriku kassa.

1643 aastal anti kiriku ametnikule Daniel Grassile ülemuse poolt käsk, et tema pidi kiriku kulul ühe rana noidamise laeka laskma teha ja õpetaja juuresolekul kõik kiriku eestseisja käes olev koguduse rana sinna sisse panema. Laegas pidi pastoraadis peetama, sellep. et kirikust oleksid võinud vargast rana ära viia. 1679 a. kaebab õpetaja, et kiriku kassas vähe rana on ja ei saa

40
sellepärast kiriku juures suuremat midagi korraldada.
Wähesed sissetulekud on olnud ristimiste ja matmistest eest.
niisama ka jumalateenistuse ajal kirikus kotiga korjandused.
Talupojad olid vaesed ja ei jõudnud kirikule nõueta-
vaid maksusi maksta, 1683 a. oli kiriku laegas kane võtme-
ga; üks võti oli õpetaja käes, teine kiriku eestseisja käes
1725 a. oli kiriku kassas korjanduse, matuse ja trahvi
rahasid kokku 10 rub. 93 kop. mis ka kiriku ehitamise tööde
eest sai välja antud. 1750 a. kiriku katsumisel tenti kor-
raldus et pidi üks suurem laegas ostetama, kus alal saaks
hoitud: kiriku rahalised varandused, väärtpaberid ja täht-
samad dokumendid. Laegas pidi kolme lukuga kinni pantud
saama, mille võtmetest üks õpetaja, teine kiriku eestseis-
ja ja kolmas - Eesti soost vöörmündri käes pidi olema.
Nimetatud laegas sai kas Rannu mõisas ehk pastoraadis alal
hoitud. Väike laegas mis juba ennemalt oli tentud, seisis
alati pastoraadis ja oli kane lukuga kinni. Üks võti sei-
sis õpetaja, teine - kiriku eestseisja käes. Eesti soost vöör-
münder wiis väikse laeka igal pühapäeval ja suurel pühäl
kirikusse. Kirikus kotiga korjatud raha sai kone peale ju-
malateenistuse vöörmündrite ja koguduse juuresolekul
laekasse pantud ning vöörmünder tõi rahalaeka jälle pas-
toraati endisesse kohta tagasi. Jga kolme kuu järele avati
väike laegas, raha loeti üle, kirjutati raamatusse ja panti

41
suure laeka sisse. 1748 a. kaebas õpetaja, et kiriku kassa
seisukord väga halb on ja ei ole kiriku parandustööde
eest müürseppadele kuidagi viisi võimalik töötasu ära
maksta. Selle peale laenas siis Rannu ja Valguta mõisa
omanik kindrak leitnant ja rüütel parun von Kampenhausen
kirikule 18 rubla, mis müürseppadele kiriku parandustööde
eest kone väljamakseti. Peale selle kaevatakse, et talu-
pojad ei läse oma surnutele kella lüüa ja matavad omaksed
ilma kella löömise tahta. Kella löömise eest oli ainult
60 kop. kiriku kassasse sissetuhtud. Korjamise kotti ei
panda ka suuremalt midagi.

Selle teguviisiga ei olnud kiriku eestseisja parun v.
Kampenhausen sugugi rahul ja nõudis talupoegade käest as-
ja kohta seletust. Kas nad tahavad kirikut lasta kokku
variseda, või näitavad abinõusid kuidas sellest võimalik
oleks üle saada? Talupojad ei mõistnud mõisniku nõudmise
peale üntegi vastust anda, vaid palusid vastavat korraldust
tena, mida nad lubasid ka tõrkumata täita. Selle peale ot-
sustas konvent kiriku sissetulekute suntes järgmist tena:
1) võlgu jäänud kiriku kella rana pärast, kui ka 18 rubla-
lise võla maksmiseks Rannu mõisaomanikule tuleb talupoe-
gadelt 1748 a. peale iga sügise ünepäeva maa pealt 5 kop.
võtta kuni uue korralduseni.
2) Jgale surnule peab vana Rootsi aegse kiriku protokollil
põnjal tasuta matuse kella lööma. Matuse ja naua

aseme eest määrati järgmine maks: Täiskasvanud talupoega- ja eest - 10 kop. matuse ja 4 kop. haua aseme raha. Laste, teenijate enk tüdrukute eest tuli 5 kop. matuse ja 2 kop. haua raha maksta. Külakupjad pidid selle järele valvama, et enne ei tontinud surnut kodust matmiseks ära viia, kuni nõutud maksud ära tasutud olid.

3 veebr. 1750 a. oli kiriku kassas 140 rubl. 40 kop. 1768 a. ümber on Rannu mõisa omanik kirikule 100 rubla kinkinud, millele $\frac{1}{2}$ pidid kiriku kasutamiseks määratud saama. 1775 aastal 15 oktoobril oli kiriku kassas 24 rub. 89 kop., mis sissetulnud kiriku kotikorjandusest, matuse, surnukella löömisest ja tranvi rahadest. Peale selle oli veel parun von Kampenhauseni legaat № 1768, 109 rublalise sissetulekuga märgitud. Sellel korral makseti kiriku kassa Saksa soost surnumatmise eest $2\frac{1}{2}$ rubla, Eesti talupoegade eest 15 kop. ja iga teise surnumatmise ja kelle löömise eest 7 kop. 27. juunil 1804 a. suurel kiriku visitatsioonil tenti kirikulaeka korraspidamise kohta järgmine määrus: Suur kirikulaegas pidi kirikueestseisja juures noitama ja kane lukuga kinni olema, millest üks võti kiriku eestseisja ja teine võõrmündri käes pidi olema. Suures laekas said alal noitud: kiriku raha, obligatsioonid, kiriku visitatsiooni protokollid ja teised kirikule kuuluvad tähtsamad kirjad ja dokumendid. Peale suure laeka oli

kirikul veel üks väike kolme lukuga kinni pantav laegas. Laeka võtmad olid: üks kiriku eestseisja-teine õpetaja ja kolmas vaneldamisi kiriku võõrmündri käes. Nim. laegas seisis alaliselt pastoraadis ja 1750 a. korraldust mööda tuli Eesti soost kiriku võõrmündril igal pühapäeval, suurtel pühadel ja palve päeval kirikusse viia, kuni pärast jumalateenistust sissetulnud korjamise koti raha, võõrmündrite ja koguduse juuresolekul sai sisse pandud ja vastavalt lukustatud, mille järele võõrmünder oli konustatud nim. laeka jälle pastoraati tagasi viima. Jga aasta detsemberi lõpul oli kiriku eestseisja konustatud kiriku konvendi kokku kutsuma. Sellel korral tenti väike laegas lahti, raha loeti üle ja paigutati suurte laekasse. Siin juures oli õpetaja konustatud tema kätte aasta jookkul maksetud raha koguduse kassasse üleandma (matmise tranvirahad j. n. e.) Vastasel korral maksis õpetaja 15 rubla tranvi.

Kõige rahalise läbikäimise kohta pidi õpetaja iga aasta aruande valmistama ja kinnitama. Niisama tuli ka kiriku eestseisjal omalt poolt sissetulekute ja väljaminekute kohta aruanne valmistada, mis konvendi poolt läbi vaadati. Kas kõik legaadid ja tranvirahad õieti on üle täandatud ja väljaminekud tõendatult sissekirjutatud. Peaks aruanne-tes meelega tentud vigu ettetulema, siis on õigustatud üks

enk teine konvendi liige sellest keiserlikule ülemkiriku eestseisusele teadustama. Kõik õieti revideeritud aruanded pidid hiljemalt jaanuaris iga aasta, keiserlikule ülemkiriku eestseisusele kinnitamiseks saadetama, kust pärast ühe kinnitatud eksemplar kirikule tagasi saadeti ja suures kirikulaekas alali noiti.

Mitte õigel ajal aruannete esitamise eest sai kiriku eestseisus 5 rublaga kiriku kassa neaks tranvitud.

Kiriku raha, mis ainult kiriku enese otstarbeks määratud oli, pidi selle jaoks ka noitama. Kui mõni vähem kindakonna noonete parandamine tuli ette võtta ja selleks tarvilik raha puudus, siis võis avansina kiriku kassast tarvitaminev raha võtta, mis pärast pidi kindakonnast jälle sisse võetama ja kiriku kassasse tagasi maksetama.

Kui kiriku kassasse oli juba 100 rubla kogunud, siis pidi kirikueestseisja see raha väärtpaberite ja obligatsioonide vastu ümber vahetama ja selle järele valvama, et nimet. väärt-paberid kirikule ainelist kasu toeksid.

§ 10. Waeste kassa.

1725 a. peale peeti üldise kiriku laeka kõrval veel "waeste laegas" kuhu nende tarvis ranalisi andeid sisse panti. Waeste laegas avati iga kolme kuu pärast ja anded jagati vaestele välja. Laegas oli kahe lukuga kinni. Üks laeka võti oli õpetaja ja teine valguta mõisa omaniku käes, kes seekord kiri-

ku eestseisja oli. Westi võõrmaandritele tehti kogu- seks, et nad pidid vaeste laeka igal pünapäeval ja suu- rel pünal pastoraadist kirikusse tooma, kirikus laeka niisuguste aonide seadma, kuhu kõik mõõdaminejad võisid oma rahilised annetused sisse panna. Pärast jumalateenis- tuse lõppu pidid võõrmaandrid laeka pastoraati jälle tagasi viima. 1775 a. oli kirikul 8 vaest, kes vaeste laekasse korjatud aruannetest osa said. 1843 a. kiriku visittatsioon protokollis seisab teade, et kannu mõi- sa leek proua Charlotte von Gavel on 100 rubla hõbedat ühes pantkirjas kirikule kinkinud, mille 1/2 vaeste lae- kasse läksid ja missugane sissetulek siis ühes teiste korjandus annetega õpetaja ja võõrmaandrite poolt 16 ki- riku vaestele said ära jaotatud. 1924 a. kiriku visitat- siooni protokollist on näha, et proua Charlotte von Gaveli poolt kingitud Liivimaa pantkiri nr 3842, 100 rub- lala väärtuses veel alles on.

1804 aastal oli kannu kog. 32 vaest registreeritud. Nende jaoks oli kiriku lähedal maja ehitatud, kus nad aruannetest elasid. 1789 a. sead. järele lubati ka kauge- mai elavatel kog. vaestel pünapäeviti kiriku juures arua- andeid palumas käia. Võõrmaandrid pidid aga selle järele valvama, et oma kindakonna vaeste sekka mitte võerad vaesed ei ka hulgused ei tuleks aruandeid paluma.

Viimaste aastakümnete jooksul on iga jõuluks vaestele kogudusest andid korjatud. Selleks käivad võõrmüürid ja kogudusele armastuse töös ligemal seisjad-koguduse, talust talusse läbi. Korjatud anded toodi kiriku juure, kus nad siis koguduse esitajate poolt vaestele välja jagati. Viimastel aastatel jagati jõulu eel korjatud anded valla esitajate poolt vallamaja juures välja.

§ 11. Kirikukott.

Kirikule üheks suuremaks rahakorjamise abinõuks on olnud: "Kirikukott". Seda abinõu tarvitas juba vana katoliku kirik, missugune pruuk ka pärast meie maa Ev. Luteruse usu kirikusse üle läks. Nii kuuleme Rannu kiriku visitatsioonil 1634 a. kirikukoti rahade kohta seletust, et see ainsam kiriku sissetuleku allikas on olnud ja peale koti raha kirikul teisi rahasi ei ole. 1732 a. kuuleme, et suurte pühade kotikorjandus kiriku ametmeestele palgaks läks. I. pühäl õpetajale, II-köstrile ja III-kiriku kubjale. Et kirikukoti korjandus alati väike paistis olevat, siis nõuti võõrmüüritelt, et nad rahvast manitseksid rohkem raha kirikukotti panema ja ise oma rohke annetusega rahvale eeskujuna näitama. Kotiga rahakorjamine on alati jutluse ajal, et õpetaja silma all keegi ei julgeks ilma annetusega kotti enesest lasta mööda minna. 1804 a. kiriku visitatsioonil soovitas kindral superintendent, et koti korjandus oleks enne jutlust pea laulu ajal, kuna

õpetajate jutluse aegu see kog. segaks jutlust kuulamast. Kirikukott oli Rannus kuni 1876 a. tarvitusel, kus laualistele kog. kirjutuse raam juure pandi ja kotti tegevus likvideeriti.

§ 12. Lünike Rannu kog. õpetajate elulugu.

1. Esimeseks Rannu koguduse õpetajaks, mis meil teada on, oli Kasper Laubing, aastast 1628 peale kuni 1639 aast. Õpetaja Laubing oli kiriku patroni Rannu mõisa pärisnärri kindral Flemmingi poolt Rannu koguduse õpetajaks kutsutud (votseeritud).
2. Nikolai Nüchken oli Punja õpetajaks olnud kiriku visitatsioonil ajal 21 juulil 1634 aastal. Et sellel ajal Rannus õpetaja maja puudus, niisama ka iseseisev õpetaja korrapäraselt kogudusele kättesaadav ei olnud, käis siis õpetaja Nüchken Punjast 1642 a. ümber kiriklikke talitusi toimetamas. Tema suri aastal 1648 oma leski kogudusi Moskvalaste (venelaste) kätte jättes.
3. Õpetajate Kasper Laubingi ja Nikolai Nüchkeni surma järelle vikareeris Rannu Nõo õpetaja Michael Laurentius, aastast 1649 - 1665, kes ühtlasi ka Punjas kiriklikka talitust toimetas. M. Laurentius suri praoskina 1675 aastal.
4. Kasper Eggerus oli Rannus õpetajaks 1648 a. - 1657 a. Tema sai selle koguduse peale D. Lorenz Stanleni poolt ordineeritud. Rannust kutsuti Eggerus 1657 a. Helme kog.

õpetajaks (Helme kiriku visitatsioonil protokoll 14 veebr. 1683) kelle järele Rannu kogudus sõja pärast kuni Kärde rahm ni ilma õpetajata pidi jääma. (Rannu Kärde mõisas Laiuse kihelkonnas tenti Rootsi-Vene vahel 21. juunil 1661 aastal) 1664 a. - 1679 aastani oli K. Eggerus Pärnu alam konsistooriumi assessor. 19 veebr. 1670 a. oli tema Pärnu kreisi praosk. aastal 1690 ei olnud teda enam elus.

5. Christoph Pegow oli Rannu koguduse õpetajaks ainult ühe aasta 1662-1663 a. Tema on sündinud Tartus ja õppinud siin ülikoolis usuteadust. 1640 a. läks Pegow väljamaale. Aastal 1662 kutsuti ta Rannu kog. õpetajaks. Siin tuli temal patroniga protsess ette ja selle tõttu pidi ta koha 1663 a käest ära andma. 1662 a. palus Pegow maakontus Rannu talupoega Oldi Hansu vande all ülekuulata, ühtlasi ka koha peal olevaid Punja talupoegi eesolevas protsessis, kiriku patroniga, mis eest tema pidi ka Punja koguduse mana jätma. Kindral Konsistoorium annab selle peale õpetaja Pegow kaebtuse aastal 1664 Kuningliku öuekontu kätte. (Kubern. kontus III astm.)

6. Õpetaja Christoph Pegow'le järgnes aastal 1663 Lorenz Moller (ise kirjutas ta ennast Laurentius Mellerus) Arvatavasti tuli ta Nõost üle, kus ta juba 1648 a. õpetajaks oli. Tartu kuningliku alamkonsistooriumi ühes vanas protokollis aastast 1667 leiame järgmise märkuse, et kiriku ametnik Andreas Grabben ja Rannu kiriku eestseisja kuning-

likus Alamkonsistooriumis õpetaja L. Möller'i peale kaebanud, et ta endale koormavaid makse n.n. pintimise rahastid nõuab, kuna ta ise juba igalt talupojalt 12 nõbetükki maksuks saab, nõnda et vaesed inimesed ikka ronkem pühapäev õhtu söömaajast loobuma peavad, Kiriku ametnik ja kiriku eestseisja paluvad konsistooriumi, et see enam ei korduks. 1664 aastal viibis ta Riia provintsiaalsinodi opponendide hulgas, nagu kindral superintendendi sinodaal programmist aastast 1664 näitab. Samuti viibis ta kirikute visitatsiooniuu juures aastal 1668. Hiljem aastal 1672 on ta Tartu alam konsistooriumi assessor. Lodikeri ja Freideni õpetaja Schweders'i märkuste järele, peab Möller 1690 a. surnud olema. Möller on ka Tartu-keelse laulu-raamatu kokku seadja, mis ilmus aastal 1685-e. ja samuti 1684 aastal ilmunud suure katekismuse kokkuseadja.

7. Johannes Soltov oli Rannu koguduse õpetajaks 1673 a. 1710 aastani. Tema oli sündinud Braunschweigi maak. Saksamaal. Soltovi ameti ajal sai Rannu kirik täiesti parandatud ja korda seatud. 17 veebruaril 1680 oli siin kirikuvisitatsiooniuu seas Rannu mõisa herra poolt õpetaja peale kaebus tõsteti, et tema ei olevat mitte viimasel suviste pühadel selgeste jutlustanud. 1692 a. lõppes temal Punja õpetajaga kontu protsess, kus õp. Soltov pidi 30 riigi-taalrit tranvi maksma. Tema ameti ajal 1695 aastal sai Rannus

teine kiriku visitatsioon ära peetud, mille protokoll praegu alles on. Soltov plidi kirikliku teadete järele 1710 aastal katku kätte surnud olema. Peale tema surma jääb Rannu kogudus 6 aastaks ilma õpetajata, missugusel ajal siis naabri koguduse õpetajad siin kiriklikka talitust käisid toimetamas.

8. Laurentius Scheller oli Rannu ja Punja koguduste õpetajaks aastal 1685.

9. Erick Candelin oli rahvuse poolest soomlane, enne õpetaja Ingerimaail, (Peterburi kub.) kust teda aastal 1716 Rannu koguduse õpetajaks kutsuti. 15. veebr. 1719 a. oli tema Rõngu kiriku visitatsiooni assessor. Ühtlasi oli tema ka Punja koguduse õpetajaks ja suri 1720 aastal.

10. Martin Johann Roth oli Rannu koguduse õpetajaks 1721-1729 a. Tema on Pärnust pärit, kus ta ka õppis 1709 a. Ümber 14 veebr. 1725 a. oli Roth Rõngu kiriku visitatsiooni assessoriks olnud ja nimetatud kui Rannu ja Punja koguduste õpetaja. Waremalt on Roth õpetajaks olnud Merjamee kog. ja ühtlasi ka Viljandis 1712 a. - 1720 aastani. Kiriku nimetus oli tema Jmmanuel Op. Roth olla ennast Rannu kabeelis ülespoonud, mis aga tõenäolik ei ole, sest et ta Rannust 1729 a. ära Punja läks. Teine teade selle kohta on olemas, et ta abielurikkumise protsessi kartuse tõttu enesel elu võttis 30 jaanuaril 1750 a.

11. Johan Caspar Meder oli Rannus õpetajaks 42 aastat.

1729-1771 a. Pärit oli tema *Thäuringeni* maalt, kust teda Rannu mõisa omanik kindral leitnant v. Kampenhausen siia 28. sept. 1729 a. ametisse kutsus ja 2. advendil 1729 a. praost Rausenerti poolt introdutseeriti. Oma pikal ametiajal on õp. Meder väsinata oma koguduse nea käegäigu eest muretsenud ja nende elu nii valmiselt, kui ka majandusliselt paremusele juhtinud. Tema ameti ajal on Rannus neli kiriku üldvisitatsiooni aastatest: 1732, 1746, 1750 ja 1768 ära peetud. Õpetaja Meder suri kui väsinud Rannu koguduse ningekarjane ja juhataja 31. detsembril 1771 a.

12. Joachim Friedrich Petersen oli Rannus õpetajaks aastast 1772-1781. Tema sündis Vismaris Saksamaal 23. okt. 1729 a. Käis ülikoolis oma kodulinnas ja Königsbergis 1750-1752. Tuli Liivimaale kui kooliõpetaja, oli siin noovimeister ja reisis 1763 a. Vismari oma kodukohta tagasi. 1766 a. kutsuti ta sealt Rõngu õpetajaks, ordineeriti siin 10. aug. ja introdutseeriti 3 sept. Rannu kutsuti (veeeriti) 1772 a. introdutseeriti 1773 a. 2 juunil kunu tema ka teisel aastal ametisse astus. Op. Petersen suri Rannus 5. aprillil 1781 aastal.

13. Samuel Gottlieb Stückel sündis Tallinnas, juulil 1754 a. Õppis Tallinna Noomkoolis ja läks Saksa maale Halle linna ülikooli 1774 - 1777 aastani usuteadust õppima. 13 juunil 1780 a. ordineeriti ta Jägala kog. õpetajaks.

Jaanuaril 1783 a. kutsuti Ströckel Rannu õpetajaks, kus tema lühikese aja järele mitmekes jäi ja sellepärast pidi ameti maha panema. Kogudus andis temale iga aasta 300 rubla abi kuni ta surmani. Tema suri Tartus 11. juunil 1792 aastal.

14. Friedrich Samuel Seider 1792- 1800 a. Sündis Königsbergis Preisimaal 9 veebr. 1766 a., õppis Collegium Fridericumis sealses Ülikoolis ja 1788 aastal tuli Liivimaale. Rannu õpetaja kutsuti (votseeriti) 16 okt. 1791 aastal; ordineeriti 25 jaanuaril 1792 a. ja introduceeriti 22. veebr. 1792 aastal. Temal oli suur kõneand ja tähelepanemise väärt luuletamise osavus. 1800 aastal oli tema omast laenuraamatukogust mõned kõvasti keelatud raamatud leerialastele lugeda annud, mille eest tema vihamees Riia konsistoriumi liige, Tumansky Vene Keisri Paul I ees tema peale kaebust tõstis ja ta sellepärast Rannus õpetaja koha kaotas. Keisri käsu peale viidi Seider Peterburi, 26 juunil 1800 aastal lasti tema seal läbi ulpu ja saadeti Siberisse.

Varsti peale selle kurva sündmuse suri keiser Paul I. 23. märtsil 1801 a. ja Aleksander I astus 24. märtsil 1801 Vene keisri troonile, kes Seiderile kõik temalt ära võetud õigused tagasi andis. Teist korda sai ta 26 jaanuaril 1802 a. Peterburi praosti Reinbotti poolt ordineeritud.

1803 a. valiti tema Peterburi Besti koguduse õpetajaks. Keisri käsul sai Seider Rannu koguduse käest aastas 750 rubla s.o. pool tema teenistuse aegset palka. 1810 enk 1811 a. määras Keisri ema Maria Feodorovna teda Gatschinasse Saksa koguduse õpetajaks kus ta ka ühtlasi vaestelaste varjupaiga kooliõpetajaks oli. Opetaja Seider suri 26 juunil 1834 aastal.

15. Bernhard Gottlieb Hehn 1800- 1801 a. Sündinud Otepää kiriku-mõisas, 10 okt. 1776 a., kus tema isa õpetajaks oli. Esialgse hariduse sai tema oma isa juures kuni 1793 aastani. Peale selle õppis Tallinna doomkoolis, mille lõpetamise järele tema Jeena Ülikooli aastast 1796-1798 usuteadust õppis ja oktoobril 1798 kandidaadina lõpetas. Esiteks oli Hehn õpetajaks Lätimaal, sai 1800 aastal Rannu kutsutud ja 16. det. ordineeritud. Augusti kuus 1801 a. kutsutakse Hehn Otepäässe tema isa asemele õpetajaks, mis suguse kutse tema ka vastu võttis. 1818 a. annetati temale 1812 a. sõjategevuse eest mälestusrist ja emeriteeriti 1849 aastal.

16. Karl Gottfried Assmus 1801- 1807 a. Sündinud Leipzigit Saksamaal 10 mail 1770 a. 1779 a. peale õppis sealses Nikolai gümnaasiumis ja peale selle lõpetamist 1787-1789 aastani 1792 aastal oli Assmus Doktor Philosophia.

1795 aastal tuli Assmus Liivimaale kodukooliõpetajaks.
1800 a. sai ta Võru linna abiõpetajaks kutsutud, ordineeritud 4 nov. introdutseeritud 16 dets. Sept. 1801 aastal sai Assmus Randu õpetajaks kutsutud, introdutseeritud 26 jaanuaril 1802 aastal.

Siin tuli temal palju halbtust ja panandusi puuduliku eesti keele mõistmise pärast. Üle elada. 1804 a. keiserliku visitatsioonil ajal palusid talupojad, et tema puuduliku eesti keele mõistmise pärast saaks õpetaja ametist tagandatud ja kogudusele teine õpetaja ametisse seatud, kes rahva keelt mõistaks. Visitaatorid andsid aga õp. Assmusele ühe aasta eesti keele ära õppimiseks aega, milles ta juba mõned edusammud oli teinud. Keele äraõppimise järelvaatajaks oli määratud praost Aeverus, Torma-Lohusuu õp. kes asja Assmussi kasuks ära lõpetas. Rahulolematuse kestis koguduses edasi, et mittesoovitud õpetaja rahvale nagu peale sunnitud oli. See asjaolu mõjus õpetaja peale nii, et tema härvinaigeks jäi ja 15 juulil 1806 aastal suri.

17. Gustav Emanuel Stokkenberg 1807 - 1808 a. Sündis Tõlliste postijaamas, Liivimaal 25 aprillil 1771 a. Õppis Rääriia doonkoolis ja 1790 - 1793 Halle ülikoolis usuteadust. Ordineeriti 20 sept. 1805 a. Kambja õpetaja Erkslebeni juure abiõpetajaks. 6 dets. 1806 a. kutsuti Stokkenberg Randu õpetajaks, kust tema 1808 a. Kambjasse iseenesest lahutati ja ametist tagandati.

1818 a. annetati temale 1812 a. sõjategevuse eest mälestusrist. Stokkenberg suri 10 juunil 1845 aastal.

18. Vilhelm Friedrich Steingrüber 1808 - 1834 a. Sündis Schleizis Voigtlandis 4 dets. 1761 a. õppis Rudolstadti gümnaasiumis, käis Jena ülikoolis, oli Schwarzburgi-Rudolstadt kandidaat 1782 a. Bestimaa kand. 1787 a. Liivimaa kand. oli septembril 1804 a. õpetajaks Toris 1804 a. vooceeritud 23 okt., ordineeritud 18 dets., ametisse astus jõulus. 30 aug. 1808 a. pidas Toris jumalagajätmise jumalateenistuse ja introdutseeriti Randu 13 sept. 1813 a. praostki v. Rothi poolt. Et õpetaja hästi rahvakeelt tundis, siis võitis tema koguduse usalduse ja ta töö oli kõigiti õnnistatud. Ei tulnud temal kogudusega üntegi panandust ette, nagu see 1803 - 1806 aastani alatine asi oli õpetajatega, kes rahva keelt halvasti mõistis. 1818 a. annetati temale 1812 a. sõja tegevuse eest mälestusrist. Õpetaja Steingrüber suri 19. nov. 1834 aastal.

19. Gustav Dumpf. 1835-1845 a. Sündis Ensekülas Liivimaal 28. veebruaril 1806 a. Viljandi kreisiarsti riiginõuniku Georg Friedrich Dumpfi pojana. Koolihariduse sai Gustav Dumpf Tartu gümnaasiumis, mille lõpetamise järele tema siinses ülikoolis 1824 a. - 1827 aastani usuteadust õppis. Pärast ülikooli lõpetamist oli G. Dumpf kodukooliõpetajaks Bestimaal õpetaja Knüpfferi juures, kus tema ka oma prooviaasta ära pidas. 11 aug. 1835 aastal ordineeriti

Dumf Rannu kog. õpetajaks, kus tema kuni oma surmani 29. aprillini 1845 aastani ametis oli. Tema on ainuke õpetaja kelle naud Rannu surmaaial leida on, mille kohta väikene raudrist pealkirjaga: "Gustav Dumf" geb. d. 6. Feb. 1806 gest. d. 29 April 1845". tunnistust annab.

20. Louis August Jmmaruel Körber 1846- 1853 a. Tema oli sündinud, võnu kiriku mõisas õpetaja Eduard Philipp Körberi pojana 15 nov. 1808 aastal. võnu koguduse abiõpetajaks ordineeritud 14 juunil 1836 aastal.

Rannu koguduse õpetajaks oli Körber 5. märtsist 1846 a. - 1853 a. Rõngu õpetajaks introdutseritud 29. märtsil 1853 a. 1853 - 1856 3õja aastate eest annetati temale 1857 aastal rinnarist ja auraha. 1850 aastast peale oli õpetaja Körber võru praoskonna koolide reviderija. Tema on ka raamatuid koolide jaoks kirjutanud ja välja andnud: "Piibli Luggemisse, vannast Testamentist kokkuseetus nink Tarto keelde üles pantu, noresabile nink vannambile õpimise nink ärratamises. Dorpat 1842".

21. Alexander Johan Krause 1854- 1859. sündinud 10 aprillil 1828 a. õppis Tartu Ülikoolis usuteadust I sem. 1848 a. - 1852 a. Rannu õpetajaks ordineeritud 24 aug. 1853 aastal, introdutseeritud 15 sept. 1853 a. 1853 a-1856 3õja aegade eest sai tema rinnaristi ja mälestusmedall. 1860 a. võttis tema ennast õpetajaamet-ist lanti ja elas Sternbergis

(Liivimaal põllumehega kuni surmani. Krause suri, Tartu akadeemilise albumi andmete järele 1865 aastal.

22. Hermann Krause 1859 a. - 1870 a. Tema oli eelmise õpetaja vend, sündis 27. juunil 1832 aastal. Vao külas, Eestimaa. Koolihariduse sai Tallinna doomkoolis, mille lõpetamise järele Tartu ülikoolis filosoofiat ja I sem. 1853 a. 1856 aastani usuteadust õppis. Konsistooriumi eksamid tegi tema veebruaris 1859 a. Riias ära. Rannu koguduse õpetajaks ordineeris teda kindral-superintendent Dr. F. Valter 14. juunil 1859 a. ja introdutseeritud 9. okt. 1860 a. õpetaja Krause suri 11. juunil 1870 aastal.

23. Eduard Paul August Assmuth 1871 - 1907 a. Sündis Torma kirikumõisas õpetaja pojana 8. aprillil 1837 aastal. Hariduse sai Tartu gümnaasiumis, mille lõpetamise järele ka siinses ülikoolis I sem. 1857 - 1861 a. usuteadust õppis. Konsistooriumi eksamid sooritas Riias veebruaril 1866 aastal. Proovi aastal oli Viljandis õpetaja H. D. N. Hörschelmanni juures. 30 okt. 1866 a. ordineeriti

Assmuth Viljandis, Tartu, Pärnu ja Viljandi praoskonna wikaar-õpetajaks. 8 sept. 1869 a. Viljandi-Kõpu kog. abiõpetajaks, kus teda Rannu kiriku patron Rannu kog. iseselsvaks õpetajaks kutsus ja 4. aprillil 1871 aastal introdutseeriti. 36. aastase õpetaja ameti pidamise järele läks Assmuth 1907 a. punkusele ja asus Paide maakonda

oma laste juure elama. Tema suri 22. juulil 1916 a.

79 aastat 3 kuud vana ja maeti 28 juulil 1916 a. Koeru koguduse surnuaiale.

24. Richard Ferdinand Masing 1907 - 1918 a. Johan Friedrich

Masingi poeg on sünd. Põhja Liiwimaal Varä Köstrimäel

29 juulil 1861 a. Pärast kodust õpetust astus ta Tartu

gümnaasiumi, mida 1881 a. juuni kuul lõpetas. Augusti

kuul 1881 a. astus tema Tartu ülikooli arstiteadus-

konda, millest pärast kahe semestrit usuteaduskonda

üle läks ja 1893 aasta detsembri kuul kursuse lõpetas.

Ülikooli ajal oli ta "Fraternitas Academica" korporat-

siooni liige, kus ta ametis oli kui magister cantandi

ja lõpuks aukohtunik. Pääle konsistooriumi eksami ja

prooviaasta Audru õp. Robert v. Holsti juures ordineeri-

ti ta Riias Jakobi kirikus ülemõpetaja Girgensohni

ja õp. Zincki kaasabil kindral- Superintendendi Fr.

Hollmanni poolt Viljandi maa vikaariks 8. okt. 1895 a.

mis ametit ta 6 aastat pidas, ühtlasi ka Viljandi lin-

na koolides usuõpetajaks õbles. 1901 a. valiti ta

Rakvere kog. peale teiseks õpet., milleks introduceeriti

Bestimaa Kindral-Superindendendi Leop. Horschelmanni

poolt, Virumaa praost H. Hoffmani ja kog. ülemõpetaja

(pastor primarius) L. V. Palloni kaasabil. Rakveres an-

dis ta ka linna koolides usuõpetust. 1907 a. kutsuti

ta, Rannu kiriku patroniherra, Rannu mõisa omaniku

F. v. Bergi poolt, Rannu koguduse peale iseseisvaks

õpetajaks. 30 juunil 1907 a. kinnitas Liiwimaa konsis-

toorium nim. kons. peale õpetajaks. 1 augustil 1907 a.

asus tema Rannu kiriku mõisa elama ja teisel päeval

s. o. 2 augustil seadis teda Virumaa praost Jon. v.

Falck, õpetaja ametisse. 20 oktoobril 1918 a. suri

õpetaja Masing Rannu kiriku mõisas 57 aastat vana ja

maeti Tartu. Peale tema surma jäi kogudus leseks

kuni 16 novembri 1919 aastani.

25. Jaan Adamson 1919 a. Tema sündis 24 nov. 1865 aastal

Viljandimaal (nüüd Valga maakond) Helmes Maddi talus

peremehe pojana. Sõgiseist 1876 a. kuni 1877 a. jõulu-

ni käis tema Helme valla koolis, siis 1878-1880 a.

Helme kinnelkonna koolis, sõgiseist 1880 a. kuni 1887

aastani Viljandi gümnaasiumis, mille ta 1887 a. jõu-

luks lõpetas. 1888 a. I sem. astus tema Tartu ülikoo-

li usuteadust õppima, mainitud ülikooli lõpetas ta

1902 aastal, 1903 ja 1904 a. tegi Riias Liiwimaa kon-

sistooriumi ees eksamid ära ja pidas 1904 a. Kanepis,

Võru praosti Jon. v. Falcki juures proovi aastat, kus

ta ka 16. jaanuaril 1905 a. ordineeriti Rõuge kog. õpe-

tajaks Franz Hollmani juure, kuhu tema kuni 1906 a.

juulini jäi. 12 juulil 1906 a. kutsus teda õp. Paul

Villigerode omale Tartu Maarja koguduse abiõpetajaks

60
kust teda kolme kuu pärast õp. Rudolf Kallas enese juure Peterburgi Jaani koguduse abiõpetajaks kutsus, kelleks tema 8. okt. 1906 a. kuni 9 aprillini 1913 a. õp. R. Kallasse surmani ametisse jäi. Pärast R. Kallase surma säeti tema Peterburgi Jaani kog. vikaar-õpetajaks, kus ta kuni 9 juulini 1914 a. ametis oli. Väikese puhkuse järele kutsus teda Kindral-Superintendent Guido Pingoud 3 sep. 1914 a. Teschkowo, Kubanitsa ja Jamburgi Eest ja Saksa kog. õpetajaks, kus tema kuni 3 aug. 1919 aastani ametis oli. Sõja ja mälestusliste aegade pärast pidi tema nimetatud kohanama jätma ja ühes paljude oma koguduse liikmetega Eesti Vabariiki põgenema. Siin olles kutsus teda Viljandi maakoguduse õp. J. Lattik enesele abiõpetajaks, kus tema kolm kuud ametis sai olla ja 16 nov. 1919 a. uuel kiriku korraldusel Eesti Vabariigis, Rannu koguduse täiskogu poolt absoluutse häälte enamusega, kod. õp. R. F. Masingi asemele uueks õpetajaks sai valitud 4 dets. 1919 a. kinnitas Eesti Ev. Lutheri usu konsistoorium õp. J. Adamsoni Rannu kog. iseseisvaks õpetajaks. 22 dets. 1919 a. asus tema Rannu kirikumõisa elama ja 6 jaanuaril 1920 a. laulatati (introduceeriti) õp. J. Adamson konsistooriumi assessor J. Lattiku poolt, Punja õpetaja T. Markuse kaasabil, Rannu koguduse kohalikuks õpetajaks (pastor loci ordinarius) kus tema saenini väsimata on püüdnud koguduse hea käe-

61 33
käegu pärast ülesehitavat tööd teha.
§ 13. Õpetajate palk.
Õpetajate kõige vanemad palga normid on 1634 a. kiriku visitatsiooni protokollist leida, mis ajast peale n/ ad ikka vastavalt elunõuetele kuni käesoleva ajani on kasvanud.
Esialgne õpetaja palk 1634 a. visitatsiooni protokollis leitudvate andmete põhjal on järgmine: Paari laulatuse eest makseti õpetajale 8, ristimise eest 6 ja matmise eest 24 riigi taalrit rannalist palka. Peale selle pidi õpetaja kog. käest igast talust üks külimit teravilja saama, mis mõisa ja külakupjad taludest pidid kokku koguma ja õpetajale edasi andma. 1651 aastal palus õpetaja et temale saaksid kiriku maad kindlas piiris kätte antud ja mõisa omalt poolt poole maanarijaid talupoegi kirikumõisa tööle saaks. Siin juures sai õpetaja mõisatest 18 tändrit vilja ja talupoegadelt endiselt lubatud vilja. Peale selle suures mõni õpetaja (Mollerus) veel oma palka ühe enk teise maksuvõtmise läbi, näit. nõuti armulauale tulijate käest 12 nõbetükki pinti maksu, mille läbi kog. liikmed armulauast eemale hirmutati. 1670 a. lepiti õpetajaga jälle uuesti palga normide üle kokku, kus iga pooletera talupoeg pidi õp. andma: 4 külimitu rukkid, 4 külimitu otre, 2 külimitu kaeru, sellega pidi iga talupoeg õpetajale andma kokku 10 külimitu. Mõisnik andis õp. 10 tändr. ruk-

kid, 10 tündr. otre ja 6 tündr. kaeru, üks siga ja üks linnu.
 Peale selle oli õpetajal Rannu mõisast 4 tšöllist, kes Jüri
 päevast (23 apr.) kuni Minkli päevani (29 sept.) luga nä-
 dala 5 päeva pidid kirikumõisas tšöll kälma, 3 päeva hobu-
 sega ja 2 päeva ilma hobuseta (jalatööline). Tuli ette
 kus õpetaja kaebab, et temale ei anna mõisnik lubatud
 loomatoitu kätte, mille peale kiriku ametn. vastab, et õpe-
 taja ei ole seda mõisniku käest mitte siindlikult palunud.
 Teeb õp. seda siis annab mõisanerra lubatud looma toidu
 temale kätte. Talupojad paluvad, et nendele 12 taalrit
 pintiraha maha jäetaks, mis nad iga aasta ülestõusmise
 pühadeks pidid õp. maksma - 1683 aastal leiame, et õpeta-
 ja palk on natuke vähenenud ja saab talupoegadelt iga
 talupojalt 3 külmittu teravilja, üks kana, üks lessik
 (20 nl.) linnu ja ülestõusmise pühadeks 10 valget pinti
 rana. Jga mõisnik annab omalt poolt 6 tündr. vilja üks nuu-
 matud härg, üks linnu ja üks nuumatud siga. Siin leiame et
 õpetajal kiriku maad ka tarvitada olid poole odramas suu-
 ruses (umbes 36 Riia vakamaad) mille külvamiseks 12 tündr.
 seemnevilja ära kulus. Nimet. maad pidid mõisast saadeta-
 vat talupojad ära harima. 1725 a. on õpetaja palk väiksem
 ja kaevatakse, et vesi on poole õpetaja maad ära rikkunud,
 mille peal midagi ei kasva. Selle juures makseti temale
 Rannu mõisast 4 tündrit rukkid, 4 tündr. otre 3 tündr. kaeru

Tamme mõisa maksis 4 vakka igat vilja. Õpetaja palub,
 et temale endisa protokolli põhjal maksaks üks lessik
 linnu, üks kana ja 10 kopee taalrit ülestõusmise pühadeks
 endiselt maksetud. Nõuti veel, et iga talupoeg pidi saas-
 tas õpetajale ühe koorma puig kirikumõisa tööga ja 2
 päeva hobusega, enk 4 päeva ilma hobuseta kirikumõisas
 aastal tšöll kälma. Peale selle pidid esulles määratud
 talupojad siindiselt kirikumõisas tšöll olema. Et 1683
 1732 aastal olid õpetaja palgajad jälle muutunud. Te-
 male makseti Rannu mõisast 6 tündrit igat vilja. Siin tu-
 leb maks ka Valguta mõisast juure kuni õp. 2 tündr. igat
 vilja, ühe härja ja ühe jänne. Tamme mõisa annab 2 tündr
 igat vilja. Talupojale tuli maksuda juure, ta pidi i nää-
 la linnu ja 10 kop. rana õpetajale maksma. 1750 aastal
 leiame, et õpetajal ka veinamaa olemas olis, kust tema 10-
 11 künja veinu saab. Lühematuse eest makseti õpetajale
 sellel korral 40 kop. paar nukke ja 100 ristimise eest
 10 kop. **vanema** surma matmise eest 40 kop. laste matmise
 eest 20 kop. Kõrtsalused ja veskipidajad kui nad mõisa
 maad peal asusivad, siis maksas kirikumõisad ja teeb õpe-
 taja tšöll, nende eest keegi teine talupoeg, sellepärast,
 et kõrtsmik ja mõlder ranna teehäistuses seisavad ja
 oma 155 juurest ära ei saad mähk. Jäma maata inimesed
 ja kätt tšöllised peavad õpetajale 20 kop. maksma, enk selle

64
väärtuses natuuras midagi tooma.

1752 aastal oli Rannu ja Valguta mõisatel ja talupoegadel suur põletispuude puudus. Et talvel külma karta ei oleks ja sellest hädast kuidagi viisi üle saada otsustasid mõisnikud kütte tarvis lasta turvast lõigata. Puudusid aga selleks inimesed, kes nim. tööd oskasid teha. Selleks aga kutsus Rannu mõisa omanik kindral leitnant rüütel ja parun Balthasar v. Kampenhausen Saksamaalt, Meklenburgi maakonnast ühe turbatööstuse tundja nimega Scheel. Nimetatud meistrile maksis v. Kampenhausen 50 rubla palka ühes priikorteriga ja ülespidamisega. Otsimise järele leiti viimaks Valgutast väga head turbamaad, kust suvel 1752 a. hulk turbaid välja lõigati ja kuivatati. Lõigatud turvast veeti ka kiriku juure õpetaja ja köstri majade kütmiseks. Turbatööstuse meistri Scheeli õpetuse järele hakkasid talupojad turbasoošid üles otsima ja teisel aastal õpetatud eeskujul turvast lõikama ja põletama. See tööstus on kuni käesoleva ajani kestnud ja on enese peale ikka rohkem ja rönkem tähelepanu pööranud, nii et praegu Rannus peaaegu ühtegi talupoega ei leidu, kes enesele rehtede kütmiseks igal suvel turvast ei lõikaks.

1768 a. olid juba korraldused tehtud kus õp. kiriku mõisa maad enese kasutamiseks sai, mis talupojad endi-

95
35
selt pididharima. Peale selle sai tema veel kihelkonnast ja mõisast vilja palga. Rootsiaegse seaduse järele. Rahalist palka korjati õpetajale kirikukotiga kirikus kolme suure püha esimesel pühal. 1768 a. kiriku visitatsioonil protokollist leiame, et sellel ajal ka kõrtsmikud ja möldrid olid kohustatud õpetajale talupoegadega ühe vääriiliselt palka maksma. Maata inimesed ja käsitöölised pidid, 1688 a. üldkirikukomisjoni korralduse järele, 25 kop. maksma, enk selle väärtuses õp. midagi natuuras tooma. Laulatuse, ristimise ja matmise eest makseti õp. endiselt. Ristimise eest õpetaja era maksu ei võtnud. 1775 a. hakkab õpetaja palk vähene-
ma. Ei tuua temale kihelkonna poolt enam puid ei ka hagu, ta peab ostma, kust ise saab. Et enitus ja põletispuude häda kõrvaldada, otsustati Rannus ja Valgutas metsa hakata kasvatama (Ennemalt veeti enitus- ja põletispuud Tarvastu ja Kärevere metsast) 18 dets. 1774 a. kindral-kubermangu publikatsioonil järele võis õpetaja oma ametitalitsuste pealt ainult järgmisi maksusid võtta: Peremene enk perenaise matmise eest 25 kop. Maata inimese enk käsitöölise matmise eest 10 kop. Lapsed alla 12 aast. 6 kop.

Talupoja laulatus maksis 25 kop. vaesemad inimesed maksid 13 kop. Ristimine maksis 8 kop. Armulauale kirjutamine maksis 1 kop. pühkimise eest maksu ei võetud.

Abielu paaride kuulutamise eest pidi õpetajale siidama
 kana ehk praad (mille all tuleb mõista vasika ehk
 lamba kintsu) vilja ehk rana selle eest ei soovitud.
 Lesrilapsed maksid vabatantlikult eneste jõudu mõõda.
 Halgata juure pidi õpetaja ilma ünegi maksuta oma no-
 busega minema. Suurel kiriku-katsumisel 26 juunil 1804
 a. otsustati õpetajale endiselt palka maksta, kuid ar-
 mulmuualised pavid endise 1 kop. asemel 2 kop. kirjutus-
 raha maksta, sest et õp. oli pidanud kiriku viina ost-
 mise peale 15 rubla ronkem välja andma kui selleks
 raha sisse tuli. 1836 a. kiriku visitatsioonil kuule-
 me praosti manitsemisest, et kogudus õpetajale palga
 korralikult ära tasuda, mis lubati ka teha. Nüüd lähe-
 vad aastad ja kirik on enesele omandanud kingitusena
 mõisnik patronite poolt 322,2 tiinu maad, millest 48,4
 tiinu head põldu on. Peale selle saab õpetaja koguduse
 käest regulatiivi järele mitmesuguseid maksusid, mida
 vallavalitsus te kaudu sisse nõuti ja õpetajale ära
 viidi. 21 jaanuaril 1906 a. kuulame aga ülikirjuga,
 kus kauaaegne lügupeetud koguduse armas ningekarjane
 õpetaja Eduard Assmuth, ühes karistussalga junataja
 rittermeister v. Siversiga Rannu vallamaja trepi pea-
 le kokku käputatud kinniskonna rahva ette ilmus ja
 sõjakontu ähvardusel nakkas enesele mõõdunud aasta

palka nõudma, mis pidi 1903 a. nov. ehk detsembrile
 ära toodud olema. Sõjakontu teel nõutud palga maksis
 seekord kogudus küll ära, aga praegu ei leidu Rannus õpe-
 tajale vabatantlikka regulatiivi maksu maksjaid enam
 üntegi.
 1924 a. kirikuvisitatsiooni protokollist on leida, et
 praegu õpetaja peale kirikumaade, prii korteri, kütte,
 (mis ise metsast peab vedama) ja valgustuse üntegi palka
 ei saa. Mis kõik viimaseni raha peale arvates 150.000
 mkr. aastas välja teeb.

Koguduse liikmemaksu olid 1923 aastal 435 liiget

3445 ningelisest kogudusest ära õiendatud.

§ 14. Köster ja tema paik.

1651 a. kiriku visitatsioonil avaldab õpetaja Kaspar
 Eggerus esimest korda soovi, et köster saaks ka ametis-
 se seatud. Selle ajani köstrit ei olnud, sest iga talu-
 poeg mõistis laulda ja palvet teha. 1670 a. teadustab
 kiriku ametnik, et ta on õpetajale köstriks Unni Lauri
 soovitanud, kellele iga talupoeg palgaks on lubanud ühe
 külimitu vilja anda, aga õpetaja ei soovi teda mitte
 köstriks võtta, sellepärast et see mees avaliku naeste-
 ranva on enesele naeseks võtnud ja sellepärast köstriks
 ei kõlba. Et aga Unni Laur nästi laulda ja palvet teha
 oskas, seati tema kirikueestseisja nõusolekul esimeseks

Rannu kog. köstriks, kes vist kog. kaua ei teeninud.

1683 aastal kaebavad talupojad et kog. köstrit ei ole ja nendel ei ole lapsi kellegi juure õppima saata. Õpetaja lubab hoolt kanda nea köstri leidmiseks. Maanõunik lubab köstri tarvis maad muretseda ja iga talupoeg lubab köstrile palgaks ühe külimitu teravilja anda. 1695 aastal kuuleme, et juba köster-kooliõpetaja on leitud, kes palgaks köstri maad tarvitab ja ka lapsi peab õpetama, kuid selleks puudub veel koolimaja. 1732 a. oli Rannus köster-kooliõpetajaks Vilsi Jaan, kes 12 aastat tagasi koguduse ja õpetaja ühisel nõusolekul koha peale kutsuti ja ausalt ning korrapäraselt oma tööd tegi. Kiriku konvendi peal 24 mail 1746 a. tõsteti köstri peale kaebusi, et tema joovat ja liiderlikku elu elavat ja lasti sellepärast ametist lanti. 1750 aastal määrati köstrile palgaks põldu ja heinamaad, iga talupoeg tõi ühe kolmandiku vilja, täiskasvanud inimese matuse eest sai 4 kop., lapse pealt 2 kop. ja ristimise pealt 1 kop. maksu. 1768 aastal oli Rannus köstriks Petso Johan 53 a. vana ja 21 aastat ausasti ja korralikult oma ametit pidanud. 1750 a. määratud palga lisaks lubati temale veel suurte pünade teise päeva kirikus kotiga korjatud raha ja iga leerilapse käest üks koorem põletispuid ja 2 kop. küünlaraha valgustamiseks. 1775 a. oli Rannus köster -organistik

Johan George Grass 50 aastat vana ja patroni poolt ametisse kutsutud. Palgaks makseti temale Rannu ja Valguta mõisast (a 10 rubl.) kokku 20 rubla; kiriku kassast 15 rubla, igast talust enk eramõisast ¹/8 vakka igat vilja; $\frac{1}{2}$ ni. linu ja üks sületäis heinu. 1775 aastal oli köstriks Peetso Heinrich, 34 aastat vana, seitsmes aasta ametis, nea ülespidamisega ja kõigiti korralik oma teenistuses. Paik väiksem kui enne ja jaotab kooliõpetajaga eneste vahel ära. Köstril on oma maja ühes kõrvaliste noonetega, mis tema osalt oma rahaga on lasknud üles ehitada. Talupoegadelt saadavat vilja peab köster käima mõisas vastu võtmas ja koda toomas. Õpetaja äraolekul loeb köster õpetaja poolt valmistatud jutiused rahvale ette. Tarvitab nähtikult laulu ja paive raamatuid jumalateenistuse tarvis ja ristib lapsi käsiraamatuse ettenähtud korra järele, kus õpetajal enesel selleks aega ei ole. Kui ka köstril aeg puudub, siis anti kooliõpetajale luba näha korral ristida. 1804 aasta kiriku visitatsioonil ajal oli Rannus köstri kõrvas kinnelkonna kooliõpetaja Georg Wilhelm Ehrenbusch organistina ametisse seatud ja sai selle eest palgaks igast talust ¹/8 vakka igat vilja $\frac{1}{2}$ ni. linu ja üks saad heinu. Rannu ja Valguta mõisa maksid temale (a 10 rubl.) kokku 20 rubla aastas palka.

Köstriks oli sellel ajal Johann Friedrich Petsch

72
kantoniks ja organistik Jakob Pehrna. Eksami on teinud Valgas, köster-kooliõpetajate ettevalmistamise seminari eksami komisjoni ees. Ametisse võetud kiriku eestseisja ja kooliõpetaja poolt. On hea elukommetega ja truud ning osav oma ametis. Õpetaja äraolekul täidab tema kohuseid ausasti ja korralikult. Jutlustab uuest Tallinna koelsest jutluse raamatust, matmise ja nädaristimise juures peab ettekirjutatud juhustest kinni. Järglpool, kus õpetaja tema ametlikku abi tarvitab, täidab seda kogu. On ühtlasi ka kihelkonna kooliõpetaja kus ta hoolisasti ja heade tagajärgedega oma tööd teeb.

Jakob Pehrna järeltulijaks oli Jaan Eichvald. Ta oli sündinud Rõngu kihelkonnas Väikse-Rõngu Mikuhanni talu peremehe pojana. Õppis Rõngu kihelkonnakoolis ja 1874 aast. kuni 1877 aastani Valga Zimse köster-kooliõpetajate ettevalmistamise seminaris, kus ta täielise kursuse 1877 a. lõpetas. Peale seda asus ta kogu Rannu kihelkonda köster-kooliõpetajaks, kus ta 10 aastat ausaste seda ametit pidas ja elavalt ja ilmapäsimata laulukoori juhatas, viimastel ametiaastatel nõrkas ta tööjõud, mõnesugustel perekondlistel põhjustel ja õpetaja Asamuthi soovil lahkus ta vabatahtlikult siinsest köster-kooliõpetaja ametist. Etas lühikest aega isa talus ilma kohata, kust ta Peterburi kub. Võsookaja Goraasse köster-kooliõpetajaks läks.

83 39
Siin töötas ta koguduse ja kooli põllul kui oma surmani, 28 juunini 1923 aastani, kust ta 3. juulil Oudova Kreisi Beschakovo Eesti asunduse surnualale maeti.

Jaan Eichvaldi järelle tuli Rannu köster-kooliõpetajaks Jaan Kompus. Ta on sündinud Rõngu kihelkonnas, Uderna vallas, 12. juunil 1858 aastal. Alghariduse sai ta Rõngu kihelkonna koolis, kust 1875 aastal Valga Zimse seminari edasi õppima läks ja 1878 a. täielise kursuse lõpetas. Selle järelle läks Jaan Kompus Sangaste kog. abikõstriks ja II. kihelkonna kooliõpetajaks, kus ta 10 aastat õnnistusriikast tööd tegi. Tema selleaegsetest õpilastest oleksid tänelpanu väärt nii mitu praeguse aja tähtsamat riigi tegelast nagu: Riigikontu esimees Parts, insener G. Hellat, gümnaasiumi direktor Kirsipuu Tallinnas, riigikogu liige Saul ja rida teisi. 1888 aastast kuni 1919 aastani oli Jaan Kompus Rannu kihelkonna köster-kooliõpetaja, kus ta õnnistusrikkalt oma tööd tegi. Tema iseäraline püüd oli kihelkonna kooli ajakõrgusel hoida ja laiendada, mis mõisnikute ja valla saadikute vastuolekul kõigiti korda ei läinud. Peale alalise töö juhatas ta laulukoori ja oli Rannu põllumeeste seltsi "Emujärv" asutaja ja kauaaegne tegelik liige. 1923 a. suvel pühitses nim. selts Rannu mõisas oma

25 a. kestvuse juubelit, kus ka "hallpea", J. Kompus rõõmuga oma kannaõgse seltsi tegevuse peale tagasi vaatata. Tema ettevõtte on kannus mitu korjandust ja pidu toimendatud, milliste sissetulek kiriku värava ja aia enitamise kulude katmiseks sai määratud. Koguduse, kui oma hulga koolilõpilaste seas oli ja on J. Kompus suure lugupidamises, kui tööline, kes head seemet noorte hingedesse külvab, mis nüüd kallist vilja kannab.

1919 aastast kuni praeguse ajani on J. Kompus Elva koguduse köster ja valimine ülesanditaja. Ühtlasi on tema ka Elva alavi koolis usundpetaja ja tähtsam seltskonna tegevlane, kellele tööd seegi osatakse hinnata, mis temale kõige suuremaks palgaks on.

1919 a. sügisel valiti kannu valla hariduskogu ja nõukogu poolt köster-kooliõpetajaks Märt Kitsnik. Muusikalise hariduse on tema saanud Tartus R. Grivingi muusikakoolis ja kooliõpetaja kutse eksami sooritanud Tartu Aleksandri gümnaasiumi eksami komisjoni ees. Peale köstri on tema ka endise kirkukonnu kooliõpetaja. On suuremate elukommetega ja korralik oma ametis. Õpetaja äraolekul täidab tema ametikohuseid auastiti ja korrapäraselt. Õpetab leeris korralikult ja on tarviliku järelõpetajale abiks. Juhatab laulukoori ja on väljaspool köster-kooliõpetaja ametit seltsides tegev. Köstril on kindel

alk, maa ja priikorter ühes valgustusega, muidu ametitalluste eest vaba maks.

§ 15. Kiriku kellalõõja ja kell.

1646 aasta kiriku visitatsioon protokollist on näha, et Kamme-nerra, Bengt Harral v. Jgelström on kirikule puust torni lasknud peale teha ja selle jaoks kiriku kassast 28 riigi taalrit välja annud. Ühtlasi on tema lasknud aastal 1644 kiriku kella valada ja selle eest 100 riigitaalrit sisse maksnud. Kell pidi kogudusele oma nealega jumalateenistuse ja matmise korda meeletuletama.

1695 aastal ei ole kiriku kell veel vabatahtlikkude annetega tasutud, mis näib koguduse vaesuse tõttu võimata olevat. Et koguduse sissetulekuid suurendada, otsustati kiriku kella lõõmise eest surnu matmise korraldusel seisuste järele järgmist maksu võtta: aadel maksis 3 r. taalr. kiriku ametnik- 2 riigi taalr. 1 r. taalr. specie. Herrad, ametnikud, käsitöölised ehk mõisniku kõrgemad teenrid ja nende liikaed maksid kirikule 1/2 riigi taalr. Lapselise matuse kella lõõmise eest makseti 12 valget (veissen) Taluperemene ehk peremaise eest makseti 8 valget (veissen) Sulaste ehk noorte eest makseti 4 valget.

1732 aastal makseti surnu kella lõõmise eest peremene ehk peremaise eest 6 kop. sulase ehk tüdruku eest 4 kop., lapse eest 2 kop.; mõisa teenijad maksid 25, kooliõpet. ja

76
kiriku ametmeestele, kui nad ameti ajal surid, oli nende matmise ajal kella löömine prii.

1750 aastal oli ka kella lööja olemas, kellel palgaks oli sellekohased "kellamaad" ilma koguduse noondeta. Peale selle maksis iga talupoeg temale 1 matt vilja. Möisnik ei maksnud kellamehele midagi. 1804 aastal oli kellameheks Loko Toffrer. Jga talupoeg maksis temale pool matti rukki ja pool matti otri, mis möisnik sisse laskis nõuda ja kellamehele edasi andis. 1836 aastal kiriku visitatsiooni ajal oli kellameheks, õpetaja sulane Peeter Urla, kellele praost suure märkuse tegi, et ta ei olla köstri pingi pealt, kus praost visitatsiooni ajal istus, tolmu ära pünkinud, millise kohustuse täitmata jätmise eest kellameest ähvardati lahti lasta, kui ta omas töös hoolsam ei ole.

Et kellamehe palk väike oli, siis laskis õpet. koguduse loaga ka edaspidi ühel oma korralikkumal sulasel kellamehe kohustusi täita, mis nii on kestnud kuni käesoleva ajani. 1855 aastal oli kellameheks, Jüri Peerand, 25 a. vana, kevadest saadik ametis. Et kellamehe palk väike oli tema ka õpetaja sulane. Oli kaine, ausate elukommetega ja truu omas ametis.

1876 aastast peale on kellameheks õpetaja tööjuhataja Andres Uint. Ausate ja kaine elukommetega, truu ja õiglane omas ametis. Kõrge vanaduse peale vaatamata peab tema veel endise virkusega oma ametit edasi.

Praegune kiriku kell on vasest valatud, 48 cm. kõrge ja 65 cm. alumisest äärest lai. Kella peal on järgmised sõnad ja aasta arv: Gegossen von A.J. Feldmann in Reval anno 1860. Ehre sei Gott in der Höhe, Friede auf Erden. Auu olgu Jumalale kõrges, rahho ma peal".

1905 aasta sügisel, öösel vastu pühapäeva kui leerilapsi pidi õnnistatama, viidi kella sest (küla keldride poolt) kella tila ära. Teine päev, leeril pühapäeval, pidi kellamees tila puudusel haamriga kella lööma.

§ 16. Ettetulnud kaebtused õpetaja Assmuse ja organist-kooliõpetaja Ehrenbuschi peale.

Kõige suuremad kaebtused, missuguseid enne kunagi ei ole ette tulnud, on Rannus õpetaja K.G. Assmuse ja kihelkonna kooliõpetaja Ehrenbuschi peale kiriku võõrmündrite ja koguduse esitajate poolt suurel kiriku katsumisel 27 juunil 1804 aastal ette toodud.

Visitatsiooni peal olivad möisnikud ja kohalik õpetaja saadeti teise tuppa, ning kirikuvõõrmündrid kutsuti visitaatorite ette ja küsiti nendelt nii mitmed küsimused, mille peale nad pidid vastust andma. Küsimuse peale, kas selle õpetaja ajal kogudus virgasti kirikus käib? Said visitaatorid pikema vastuse. Selle õpetaja ajal ei tule kogudus mitte enam nõnda arvurikkalt kirikusse, kui enne, vaid hoiab ennast rohkem Rõngu kiriku poole.

Peapõnjuseks on siin küll see, et õpetaja tasa räägib ja rahvakeelt mitte hästi ei tunne. Jumala sõna seletamise asemel kõneleb õpetaja kantslist ainult igapäevastest elunähtustest, näit. külvamisest, seemendamisest, künnimisest j.n.e. (ratsionalistiline aeg) kuid kogudusele ei meeldi see mitte. Sellest rahulolematusest on Peetso Peep õpetajale mitu korda ütelnud, aga tema ei ole seda tähele pannud. Kaks aastat ei ole õpetaja ise matnud ei ka ristitud, missugune töö kõik köstri ja kooliõpetaja nooleks on jäetud. Niid, kus koguduse rahulolematust ja pahandused selles asjas väga suureks on läinud, on õpetaja hakkanud ristima ja peremehe ja perensia matma. Peale selle ei tunne õpetaja mitte matuse talituse kombel, niisest tema näituseks lo kõrvuti seisvat puusärki, peotäie liiva ga üle pillub, mis väga palju pahandust koguduseg on sünnitanud (katku aeg). On märgata, et õpetaja on tõsiselt hakanud eestikeelt õppima. Kahel aasta jooksul ei ole õpetaja kordagi talupoegadele pulma korda (seadust) ette lugenud.

Õpetaja jutlusel on ka sellepärast väga segased, et tema viimased sõnad ja silbid harilikult alla neelates ära kaotab. Kiriku palve on ka väga segane ja arusaamata. Haigete ja surmate eest on õpetaja ikka palvet pidanud, aga teiste eest mitte. Armulauast noivad eadid Rannu ja

Valguta rahvas eemale, sellepärast et õp. neid kontu - liku uurimise alla on pannud. (põhjus teadmata) Praegu on kogudus sunnitud jälle mõisnikute ja vöörandrite poolt armulaua käima, millest nagu pöörikskaudselt osa võetakse. Õpetaja pint on ka väga lihtne, sellepärast et ta rahva keelt ei oska. Katekeesi ei ole 10 aasta jooksul kordagi peetud. Koolisid ei ole õpetaja peale ühe korra, vaatamas käinud. Siis andis ta lastele ühe salmi ära õppida ja see on praegu nende käest küsimata. Jumala teenistus ei ole kunagi eilastest (26 juunil 1804 a.) parem olnud. Armulaua juures loeb õpetaja ainult meie Jsa palvet ja õnnistab leiba ja viina, aga sõnad jagamise juures võtke sõõge ja n.e. jätab õpetaja täiesti välja. Nad paluvad et armulaua talituse kord uuesti saaks sisse seetud ja nõuetavad sõnad saaksid armulaua talituse juures üteldud. Kogudus soovib, et õpetaja saaks ametist tagandatud, sellepärast et tema õpetamisel õiged viisid ja usk puudub. Oma teenijatega elab õpetaja väga halvasti ja on isegi üks kord oma sulast Jaani ühes kooliõpetaja Karenbuschiga pekunud. Kanel viimasel aastal ei ole tema kordagi noortsugu piibliloo lugemises õpetanud; kui asi nõnda edasi läheb, siis peavad nad kõik nukka minema. Õpetaja prova kohta ei ole nendel midagi paha ette tuua. Tema käib tunti kog. haiged vaa:

tamas ja viib nendele hinnata kohtusid. Köstriga on kog. täiesti rahul. Suureks pahanduse tegijaks kihelkonnas on kooliõpetaja G.W. Ehrenbusch, sest tema on õpetajat koguduse vastu üleskinutanud ja palju segadusi sünnitanud, nii et õpetaja ja koguduse vahel kontukäimine pidi algama. Koolimaja on Ehrenbusch kõigiti oma kõlbmata elu läbi ära teotanud. 2 tüdrukuga on tema kombevastaselt (suguliselt koggu) elanud, (neid raskejalgseks teinud) mis paljud võivad tõendada. Sellepärast palub terve kihelkond niisuguse kõlbmata mehe ametist kõrvaldamist, mis koguduse rahu jälle tagasi tooks.

Et kaebused ülitähtsad olid, siis otsustasid visitaatorid käesolevas asjas külakupjaid ja tähtsamaid peremehi üle kuulata. Koguduse nimel ilmusid Rannust külakupjad: Eriko Andres, Piiraku Andres, Vehendi Mikk ja Seppa Jüri; siis peremehed: Põdra Jaan (Valgutast), Märdi Jaani Märt, Põdra/Jaan Unni Märt, Peedo Tinn, Peetso Märt ja Simo Jaak. Ettekutsutud mehed seletasid kui ühest suust õpetaja kohta ühte ja seda sama: 3 aastat on nad pidanud vaimulikus pimeduses elama ja ei ole õpetaja käest punast Jumala sõna seletust mitte kuulnud. Tema on mõned korrad ilma bejjenita jutlustanud ja üks kord sedavilisi armulauda 95 Tammevalla inimesele väljajaganud. Armulauda jagamisel tema üldse jagamise sõnu ei tarvita. ("Võtke ja sööge j.n.e.")

Noorsoo vastu on tema hooletu, ei katsi neid lugemises ja ei õpeta ka mitte ristiusu tõesid tundma. Kiriku palved jättis tema ka pidamata kuni seda kirikueestseisja temale meeletuletas.

Nemad kõik palusid koguduse nimel, et nendele õpetaja saaks antud, kes Jumala sõna selgesti ja liigutavalt ette kannaks, nagu nad seda eila (26. juunil 1804 a.) praosti herra suust kuulda said. Köster on aus ja korralik; tema vastu ei ole nendel midagi paha ette tuua. Küll aga kooliõp. Ehrenbuschi peale on nendel palju tema kõlbustvastase elu kohta ette tuua. Oma kõlbmata eluga on tema koolimaja ära teotanud ja sellega tervele kihelk. nähi teinud. Õpetaja on tema üleskinutusel kog. kontu protsessi alustanud j.n.e. Et asi kõigiti selge oleks, palusid nemad, et visitaatorid Ehrenbuschi naistevägistamise asjas üle kuulaks, mis visitaatorid otsustasid ka teha. Nii said siis ette kutsutud 1) Tilga Jaagu Ann Valgutast ja 2) Paltsi Jaani naene Ello Tamme vallast. Peale nende kutsuti veel kaks ämmaemandat Eva Rannust ja Liiso Tamme vallast ja Mäene Jüri Rannust keda kõiki siis vande all üle kuulati.

Rannu ämmaemand Eva seletas, et tema on olnud jaanuari kuu keskel oma kasutütre Anne juures, kes Rannu pastoraadis tütre sünnitas ja lapse isaks kooliõpetaja Ehrenbuschi tunnistas. Laps on Ehrenbusch, õp. äraolekul ühe Peterburi

Ohvitseri teenija nime peale ristitud, kes õpetaja Seiderit sealt kodu saatis. (Õp. Seideri eluluga lehk. Nr. 52) Lääne Jüri Sanglast on kooliõpetaja Ehrenbuschi küsul õhtu hilja Annele kolm vakka rukkid ja kolm vakka otre viinud, missuguseid seletusi Ann kõiki vandega õigeks tunnistas.

Siis sai Tamme valla ämmaemand Lise ettekutsutud, kes käesolevas asjas järgmist seletust andis: Poltsi Jaani naene Ello, oli alles 20 nädalat abi-elus olnud, kui ta suure valuga lapse ilmale tõi. Selle juures tunnistas ta et Ehrenbusch lapse isa on. Seda kõike tunnistas õigeks ka lapse ema Ello. Poltsi Jaan lubas seda eksitust oma naesele andeks anda, sest et tema nüüd kõigiti korralikult elab ja oma meest armastab. Neid tüendavaid kaebtusi lubati Ehrenbuschile teada anda ja temaga seaduslikult talitada.

Nende järele kutsuti Valguta valla külakupjad ja peremehed õpetaja ja kooliõpetaja teguviisi ja elukommete kohta seletust andma. Külakupjad olid: Trõpi Johann, Rütli Jakob ja Eriko Andres. Peremehed olid Kika Hans, Reino Mikkel, Ado Hans, Kooli Jaan, Korke Laur, Pobo Jaak ja Lindseppa Mikk.

Nemad seletasid seda sama, mis Rannu valla esitajad ja kinnitasid ning kordasid nende nõudmisi. Edasi rääkisid nad veel, et peavad nüüd Rõngu kirikusse minema oma hingele vaimulikku toitu otsima, mida nad omast kirikust mitte ei leia. Niisama tunnistasid nad Rannu esitajatega Ehrenbuschi kõlbmata teguviisi hukka ja palusid, et temal enam ei lastaks nende lapsi ristida, ei ka surnuid matta ja, nii ruttu kui võimalik on, teda ametist tagandataks. Valguta esitajate järele kutsuti Tamme valla esitajad visitaatorite ette. Külakupjadena olid Märdi Jaan, Tuppa Jaak ja Pajo Andres, peremehed Pedo Laur, Lokko Jaan ja Sawi Hans, Nemad seletasid kõik sedasama, mis Rannu ja Valguta esitajad olid seletanud. Oleksid veel ehk õpetajaga rahul olnud, kui tema selgemini jutlustaks ja seaduslikult armulaua talitust toimetaks. Köster on korralik ja tema kohta ei ole kellegil midagi ütelda. Kooliõpetaja Ehrenbuschiga ei ole terve kogudus rahul? tema elab kõikidega tülis, ässitab õpetajat rahva vastu vihale ja peab ennast eemale tõukavalt üles. Oma kõlbmata elukommetega teeb rema kogudusele häbi ja kogudus palub, et tema saaks nende kes-

kelteenaldatud. Tamme rahvas lubab ise enese maa peale koolimaja ehitada ja kooliõpetaja palgaks vastava maa tüki muretseda. Ühtlasi palusid nad, et siis nende kooliõp. saaks mõisa tööst vabastatud. Selle palvele tuldi vastu ja wisitaatorid avaldasid head meelt selle üle, et Tamme rahvas ise nõuks on võtnud enestele koolimaja ehitada. Peale kolme valla esituse kutsuti ka endised õpetaja sulased Jaak ja Märt Rannust ja Laur Valgustast wisitaatorite ette. Nad tunnistasid, et on mitu korda väikeste eksituste eest õpetaja ja tema kassalaste käest halastamata pekka saanud. Otsustati vöörnündrite, Rannu, Balguta ja Tamme valla esitajate ja kolme õpetaja sulase kaebused ja tunnistused õpetajale ette lugeda ja nende kohta seletust nõuda. Opetaja Assmus sai kihelkonna esitajate juuresolekul ettekutsutud ja kõik eeltöendatud kaebused temale kindral-superintendenti poolt ette loetud, mille peale õpetaja siis omalt poolt järgmise seletuse andis. Omad jutlused tahab tema asjatundjatele ülevaatamiseks ette panna ja sellega näidata, et tema selget ja puhast usku on õpetanud. Eesti

keelt ei oska ta mitte täiesti, sest ta on väljamaalane ja ainult lühikest aega siin elanud ja Eesti keelt õppinud. Et tema jutlused nõnda selgusets, on ta alles täna teada saanud. Kirikuteenistust on vahel köstär ja kooliõpetaja poolt toimetatud, sest et enne teda siin niisugune pruuk juba olemas oli. Matmise juures on tema küll mitmele puusärgile korraga liiva (mulda) wisanud, aga seda on tema kogudusele seletanud, et see tseremoonia kedagi igavikku (Ewigkeit) ei saada, vaid ainult väline pruuk on. Vanu kirikupalveid ei ole tema mitte igakord ette lugenud, vaid kui seda on kogudus soovinud, siis on tema seda ka teinud ja palunud keisrikoja, riigi j.n.e. eest. Leeriõpetus hakkab vaimuliku kõnega peale ja leeriõpilased õnnistatakse eraldi ja võetakse koguduse täieõiguslisteks liikmeteks vastu. Võib olla, ei ole talupojad mitte käte päälepanemist tähele pannud. Kogudust ei ole tema mitte katehiseerinud selle pärast, et ei oska täiesti rahva keelt. Kooli on ta kaks korda wisiteerinud; ülesantud laulu ei ole selle pärast koolis õpilastelt ära kuulunud, et ootab veel trükist ilmuvat Tartu keelset lauluraamatut, mis kõige parematele õpilastele autasuks on lubanud

anda. Armulaua talitust on pidanud harilikku kombe järele ja tervele laudkonnale ütelnud, : „See on Kristuse ihu ja see on Kristuse veri“. Et tema kirikus ilma bejleita mõnda ameti tallitust oleks toimetanud, seda tema ei mäleta.

Oma sulaste vastu ei ole tema kunagi mitte karm olnud, ei ka kedagi trahvinud. Ainult Jaak ja Märt on tema juures teemides laisad ja odikud ja ropud olnud ja selle eest on neid trahvitud ja on Jaagule ise mõned kepi-löögid annud. Sulane Märt on haige ja haavatuna väga viletsas seisukorras tema juure tälud. Ta oli teda vastuvõtnud, ravitsenud, terveks teinud, riistanud ja tema eest isalikku hoolt kannud. Sellepärast on tema siis ka sunnitud olnud temale mõnda õpetlikku "korrektsiooni" tarvidust mõnda andma. Ulepea, ütleb õpetaja ennast ametis veel liiga noore olevat ja ei ole sütnud täiesti veel Eesti keelt ära õppida, kuid loodab sellest ka tulevikus üle saada.

Selle peale võttis Kindral-Superintendent süna ja andis õpetaja kohta, kõikide ksehajate juures ja tunnustajate juuresolekul järgmise otsustava seletuse:

Et õpetaja omaks vabanduseks ja kaitseks

mõndagi kaaluvat on ettepoenu ja oma tegevuse

kohta ligemaid seletusi on annud, millest näha on, et mõni ilmsiks tulnud väärnähtus enamjagu tema arusaamatuse pärast on esile tulnud, mida siiski ei saa mitte heaks kiita.

Õpetaja peab iseäralist tähelpanu pöörama selle peale, et ta oma kogudust võiks kõlbliselt ja moraalselt kasvatada ja õpetada. Tema peab omad jutlused, nii sisu kui ka tooni poolest, nii rahvale ette kandma, et nad koguduse hinges aset leiaksid ja see õpetus nendele omaseks saaks.

Selle kõige juures on iseäranis süüdi see asjaolu, et õpetaja mitte rahuldavalt rahva keelt ei oska, mis kaheastase ametitalituste juures juures õpetajale kõigiti suureks koormaks ja pahan-duseks on olnud.

Siin juures otsustas Keiserlik ülem kiriku wi-sitatsiooni komisjon õpetaja kohta järgmist:

Õpetaja peab oma ametitalitsustes iseäralist tähelpanu koguduse kultuurilise seisukorra täit-mise peale pöörama. Omas jutlustes peab õpetaja ennast täielikult ette valmistama ja kõige suu-remat rõhku keelelise puhtuse peale panema.

Et viimasest punktist kõik muu õpetaja ametialane oleneb, siis peab tuleval aastal sellel ajal mõni visitatsioonikomisjoni liige, teistkorda järelevaatuse teinud panema, et ära näha kui palju ta selle rahva kesle ära õppimisega tegemist on teinud. Selle tagajärjedest tuleb siis kohe Keiserlikule Ülemkonsistoriumile teateid saata (Lehek. 54.) Teisel päeval, 28. juunil 1804 aastal kutsuti organist-kooliõpetaja visitatorite ette, kus tema peale kaebused ja tunnustused ette loeti. Kõigis süüdistustes tunnistas tema ennast süüdi, paludes, et see lihalik eksitus temale andeks saaks antud.

Kõiki asjaolusid läbi vaadates, tegid kiriku visitatorid, organist-kooliõpetaja G.W. Ehrenbuschi kohta järgmise otsuse:

Tänasest päevast (28. juunist 1804 a.) peale, saab G.W. Ehrenbusch Rannu kihelkonna organist-kooliõpetaja ametist tagandatud.

Kollegiumi assessor v. Krüdener lubas temale veel mõisast organist-kooliõp. palka ka veel järgmisel aastal maksa.

Kogudus lubas temale oma majas kuni uue or-

ganist kooliõpetaja valimiseni elada, aga nii, et tema koolimaade pealt enam ühtegi vilja ei tohtinud enesele võtta, vaid kõik pidi kõster Petschile üleminema, kes põllukülvamiseks oma seemne oli annud, mis muidu temale oleks pidanud kahe kordselt ära tasuma. Sellega lõppes visitatsiooni koosolek ja visitatorid sõitsid Rannu möisa.

Sinna jumalaga jätkama oli ilmunud hulka rahvast, kirikuvõõrmündrid, küla kupjad, peremehed ja palju teisi.

Kindral Superintendent manitses kokku tulnuid ja palus usulistel põhjustel ikka seda silmas pidada, et õpetaja ja koguduse vahel hea kord valitseks. Kõik kokkutulnud andsid selle peale õpetajale äraleppimiseks kätt, mis pärast nad ka keiserliku ülenkiriku visitatorite ja mõisnikute rahulolemise osaliseks said. Jseärani suur oli kohaliku õpetaja rõõm, kellega kogudus nüüd ära leppis et kõik segadused nende vahel pidid ära lõppema. Sõbralikus jutuajamises tuli avalikuks, et kõige ettetulnud pahanduste ja arusaamatuste juures oli peasüüdlane organist kooliõpetaja Ehrenbusch, mis nüüd tema ametist tagandamisega niidi ära uuustatud saama. V.

köster Petsch, kes siin juures oli, võttis õp. ja koguduse rütmust osa.

§ 17. Jumalateenistused ja rahvaloetused.

Jumala teenistus on peetud Rannu kirikus igal pühapäeval, suurtel pühadel, kõrvalistel pühadel ja mälestuse päeval, kui rahvast selleks on kokku tulnud. Aastal 1683. on leida, et jumalateenistusi on peetud iga pühapäev eesti ja saksa keeles. Et aga saksa kog.wäike oli, ja et ta tihti mitte kirikusse ei tulnud jäid saksa keelsed jumalateenistused pidamata. Eesti kogudusele seletati iga pühapäev katekismust, nii et seda aastast mitu korda läbi võeti ja kog. selgeks püüti õpetada. 1750 a. nõutakse, et saksa keelsed jumalateenistused tulevad enne eestikeelseid ära pidada. Kui aga saksa kog.liikmed kirikusse ei ilmu, siis võib eestikeelne jumalateenistus peale hakata. Jumalateenistus pidi algama ülestõusmise pühast kuni Mikkli püevani kell 8 hommiku ja talve kuudel Mikkli päevast ülestõusmise pühadeni kell 9 hommikul. Jutlus võis pool tundi kesta, millele siis kohe koguduse katsumine järgnes.

Nõnda pidi kog. iga pühapäev, pingist-pinki, vanemad ja lapsed läbi küsitama ja katekismus aastast kaks korda läbi seletatama. Kiriku eestseisus pidi selle eest kõigiti püüdma hoolt kanda, et talupojad kirikusse katsumisele ilmuksid. Peale selle pidi õp. talvel tihti taludes ja mõisates rahvast õpetamas ja katsumas käima, aga vähemalt nii, et ta aastast ühe korra igas peres katsumisel käiks. 1768 aastal leiame, et õpetaja jumalateenistust peab kõigil pühapäevadel, suurtel pühadel ja palve päevadel (mis aastast 4 oli) niisama ka paastu ajal iga neljapäev.

Koguduse katsumine oli nüüd igal pühapäeval enne jutlust. Pärast jumalateenistust pidi õpetaja kogudust majasi mööda katsumas käima. 1804 a. ümber käis paastu jumalateenistustel 150-200 inimest korraka kirikus, Nendel kordadel hakkas jumalateenistus homm. kell 9 ehk $\frac{1}{2}$ 10 peale ja lõppes kella 12 ümber; kui armulaud oli, siis läks kuni kella 1-ni aeg ära. 1836 aastal soovitas praost et paastuaegsed jumalateenistused saaksid reedel kui Kristuse sarmapäeval ära peetud, aga et

rahvas on harjunud ikka seda päeva neljapäeval pühitsema, siis jättis tema paastusegse jumalateenistuse päevaks neljapäevase päeva. Nüüd algasid juba jumalateenistused eestikeelsed kell 10 homm. ja saksa-keelsed kell 1 päeval. Sellel korral seletab õp. Dumpf, et tema kogudust katehiseerinud ei ole, vaid püüab jutluste läbi rahva haridust tösta ja kiriku võõrümbriste läbi seda teostada.

1843 a. kiriku visitatsioonil algas jumalateenistus, Eesti koguduses kes suurel arvul olid kokku tulnud, kell 9 homm. Pärast kohaliku õpetaja jutlust katehiseeris ta esiteks ise kogudust ja tema järelle katehiseerisid ka teised visitaatorid. Praost katehiseeris noort rahvast ja oldi kõikidega Jumala sõna teadmises täiesti rahul. On näha, et inimene ka vabaduses suudab niidegi head ära teha, nagu käesoleval juhtumisel kus kogudus pazemini Jumala sõna teadis seletada, kui siis, kui neid iga pühapäev vägisi kirikusse katehiseatsioonile summiti minema Riigi pühadel 1843 a. unber jäid jumalateenistused vähese rahva pärast pidamata ja selle päeva mälestamine jäeti järgmiseks pühapäevaks. Paastusegseid jumalateenistused peeti ikka neljapäeviti kell

10 homm. Saksakeelseid jumalateenistusi peetakse erakorraliselt siis, kui koguduse liikmed kirikusse tulevad.

Eestikeelne jumalateenistus algab suvel kell 9 homm., sest armulauale kirjutatakse juba reede rahva loetamise kohal- ja mis mõned üksikud järele jäävad, neid kirjutatakse enne jumalateenistust pühapäeva hommikul kirikumõisas. Talvel algab jumalat. k. 10 homm. 1855 aastal tuleb peale eelnimetatud pühade pühitsemist veel ette: piiblipüha, surnuaia püha, koo ja lastepidu, mis harilikult piduliku jumalateenistusega algab. Avaldati soovi, et saaks peetud liturgia jumalateenistusi ja piibli tunde. Talvel peetakse koolimajades meelt ülendavaid palvetunde, kuhu suurel hulgal rahvast sellest osa võtmas käis. Peale selle manitseb praost 1855 a. Rannu kog. , et ta riigipühadel pidulikkudest jumalateenistustest rohkemal arvul püüaks osa võtta. 1876 aastast on peetud paastu jumalateenistusi iga neljapäeva õhtupoelikul. Peale selle on iga aasta piibli ja surnuaia püha 6 jaanuaril mõeldakse pagana-misjoni peale j.n.e. See korralik pühade pühitsemine rohke arvulisel rahva osavõttel kestis kuni 1905 a.

94
eügiseni, mil/see rüümustav nähtus muutus, nii et praegu enam paastu neljapäevadel ja teine kord ka pühapäevadel rahva puudusel jumalateenistused peavad pidamata jääma (1922 a. talvel jäi rahva puudusel pühap. 8 korda jumalateenistus pidamata).

§ 18. Leeri õpetus ja armulaud.

Aastal 1645 tegi Eestimaa piiskop Jhering korralduse, et noortest kedagi lauale ei võeta, kes veel 12-14 aastat vana ei ole. Pääle selle peab selle kohta ehesele selgust muretsema, kas ristiusku ka tunnevad ja omaks peavad. Õpetaja peab seepärast vastuvõtavate õpilaste (Catechumenorum) nimekirja enesele valmistama. Et nendel nõudmistel suur tähtsus on, saab sellega meie kiriku pärasine leer ehk pääkool oma esimese äratuse ja seaduslise aluse. Nii on nõutud ka Rannu kog. aastal 1683 noorerahva käest enne esimest armulauast osaseamist, katekismuse mõistmist ja usutunnistust. Venem rahvas, kes ennast armulauale ülesandisid, said õpetaja ehk küstri poolt pühakirja tundmises küsitud. Kes teadmistes nõrk oli, jäi niikauaks vastuvõtmata, kuni ta nõuetava osa pühast kirjast ära õppis. 1750 a. kiriku katsumisel tuli ilmsiks, et kogudus aastas kaks korda pidi armulaual

95
57
käima. Enne seda pidi õpetajale sellest 8 päeva ette teadustama. Jga armulauast osasaaja pidi katekismuse 5 peatükki mõistma, vastasel korral pidi tema 1 rubla leskede ehk vaeste heaks trahvi maksma.

Samasugune seadus oli maksev ka aastal 1768, kus iga armulauale ja leeri tulõja pidi peast 5 katekismuse peatükki mõistma, mida kooliõp. enne leeri oli pidanud kätte õpetama. Kes enne leeri kirikuõpetaja juures ennast ette valmistas, pidi 1 rubla leskede kassasse maksma. Vanad inimesed pidid selle asemel wirgasti kirikus käima, ja seda seal ära õppima, mis nad ei teadnud. Leeriõpetus kestis harilikult 3-4 nädalat missuguse töö eest õpetaja ühtegi tasu ei saanud, kui keegi midagi maksis, läks see leskede kassasse. Niisama ei tohtinud õp. leerilastel lasta ühtegi oma tööd teha. 1804 a. suurel kiriku katsumisel selgus, et Valguta ja Rannu rahvas ei taha üheskoos armulaual käia. Õp. seletab, et neil kartus on, nagu peaks iga armulaual käia 15 rubla 50 kop. köstrima ja ehitamiseks maksma, mis õige ei ole. Sellepärast on pidanud wööründriid ja mõisnikud rahvast sunnima, et nad jälle armulauale lähöksid, mida nad

nüüd ka teevad. Ülesandmine selleks oli pühapäeva hommikul, kust pärast jutlust ilma suurema pih-tita (õp. ei oskanud rahva keelt) armulauale võeti. 1855 a. tšiskasvanute katehisatsioon kirikus enam ei olnud, ainult pihtimise juures tuli see veel küll ette. Leeri õpetust hakati nüüd poiss- ja tütarlastele lahus pidama. Praost soovitas, et kog. Kreeka-Katoliku usku ülemineku pärast väikseks on jäänud, siis võiks üks sügise poiss ja teine sügise tütarlapsi leeri võtta. Kevadine leeri pidamine ei ole sellepärast soovitatav, et tihti sõõgi puudusel ei ole vanematel võimalik lapsi leeri saata, kuna sügisel nad selle poolest rikkamad on. 1871 aastast peale õpetaja E. Assmuthi ajal kaob üldine koguduse katehiseerimine ära. Ei tule seda enam ka pihti sõitudel (loetusel) ette. Jga koguduse liige pidi aastas keks korda armulauale käima; selleks olid ka armulaualised valdade ja külade kaupa nii ära jaotatud, et iga poole aasta järele jälle õpetaja pihtisõidu, enamasti reedesel päeval, tootud küllasse ette võetis, mille järele siis pühap. külarahvas armulauale läks.

Leeriõpetust peeti kaks korda aastas, kevadel poiss ja sügisel tütarlastele, kumbki kord kolm nädalat. Leeris seletas õpetaja katekismust ja kõster piiblilugu ning õpetas kiriku ja teisi võimalikke laule. Leeriõpilased olid selleks kaunis heasti ettevalmistatud. 1876 aastal oskasid 86 leeriõpilast ainult 6 puudulikult lugeda.

Pärast-poolde hakati sügisel poiss lapsi leeritama ja õnnistati neid harilikult esimesel kristuse tulemise pühapäeval, kuna tütarlapsed kevadel leeris olid ja kas taevaminemise pühapäeval ehk esimesel suviste pühapäeval õnnistati.

Õpetaja E. Assmuthil oli pruugiks ikka enne õnnistamist leeriõpilasi katehiseerida. Temale järgnevad õpetajad ei kogudust ega leeriõpilasi kirikus katehiseerinud ei ole. Armulauale käis Rannu kog. kuni 1905 aast. peale mõne üksiku, kõik.

Siis aga tuli pöörang, kus armulaualiste arv ikka vähenes ja vähenes. 1923 aasta jookul on käinud Rannus 3445 hingelisest kogudusest kirikus 7000 inimest. Armulauale on välja jagatud ainult 407 inimesele. Leeriõpetust pidas õpetaja F. E. Messing kaks korda aastas - sügisel poiss- ja kevadelt tütarlastele - igal korral kolm nädalat ja õnnistas

neid umbes niisugusel ajal nagu Sp. Assmuth. Praegu-
ne õpetaja J. Adamson peab leeriõpetust igal keva-
del enne kolm näd. pois- ja siis kolm näd. tütarlas-
tele. Peale selle peetakse veel igal suvel mõlepale
soole üheskoos eraleeri.

§ 19. Pulmakombed ja abielu.

Meie esivanematel olid eeskujulised woorused oma
naeste vastu: kaminus ja abielu ustavus, Ka pruut-
lik ustavus pidi püha olema. Abielurikkumine oli
vanade eestlaste juures tundmata. Pattu 6. käsu
vastu nimetati „tulitööks“- „tuleväärt tööks“. Sel-
le oksituse eest põletati abielu rikkuja tulega
ära.

Viimasel katoliku ajal meie maal omandas abi-
elu hoopis vastupidise kuju, kui see esivanemate
juures oli. Riisutakse neidusi, et neid naaseks
saada ja abielul ei olnud ühtegi kindlust; mees
lahutas ennast ise omast naasest ja võttis uue.
Täideti küll mitmed katoliku kiriku pruugid, aga
neil oli enam paganlik, kui kristlik sisu. Pühit-
seti ja peeti pulmi (callationes) ja elati abielus
nii kaua kui taheti ilma seadusliku laulatusega.
Paljud pidasid mitut naist korraga. Kui üks enam

mehe meelepärest ei olnud, ehk vanaks sai ja enam
tööd teha ei jõudnud võeti uus majatalitust toi-
metama ja endine naene pidi mehe juurest lahkuma.
Sellele lubamata elule astus piiskop Kievel oma
kiriku katsumistel 1519-1522 vastu ja kinnitas
seaduse: kes veel naisi röövib, langeb surma kohtu
alla. Kes ennast kirikus laulatada ei lase, seda
peab kiriku postis karistatama. Kw. Lutheriusu ajal
meil maal muutus abielu seisukord kindlamaks.
Enne kiriklikku laulatust nõuti pruutpaaride
käest usuõpetuse tundmist ja selletati nendele
selle juures abielu tähtsust ja korda. 4. mail 1697
a. tehti riigivalitsuse poolt pulmapidude üle sea-
duslik korraldus. Ükski talu pulm ei tohi üle kahe
päeva kesta ega lubatud saada. Kubjas kohtumees
ja adralupoeeg (Haken-Bauer) ei tohi pulmaks mit-
te enam, kui 16 paari külalisi kutsuda 8 tonni õlut
ja 4 toopi viina anda. Poole adra mees võis 12 paa-
ri külalisi kutsuda, kui pruut ja peigmehe sugula-
lased said ühes arvatud. Pulmapidu võis kuni teise
päevani kesta. Joogiks ei tohtinud rohkem kui 6
tonni õlut ja kolm toopi viina osta. Neljandiku-
adra mees tohtis 8 paari külalisi kutsuda, 4 tonni

100
õlut ja 2 toopi viina osta. Kaheksandiku-adra mees
võis 6 paari külalisi kutsuda, 3 tonni õlut ja pool-
teist toopi viina osta. Külalisi ei lubatud mingit
joogikraami kaasa tuua. Kui seda leiti, konfiskeeri-
ti ja süüalused said 6 paari vitse hoopse. Pool kon-
fiskeeritud viinast-õllest sai kirikule, pool üles-
andjale. Niisugune korraldus oli maksev matuste ja
ristimiste pidustustel. 1750 aasta kiriku visitaatsio-
nil nõuti, et kõik abiellujad pidid 5 katekismuse pea-
tükki mõistma, vastasel korral ei tohtinud õpetaja
neid laulata. Laulatuse talitused on sündinud ikka
kirikus ja kogudus on selle peale vaadanud kui
pühaliku ja tõeise kombe peale.

§ 20. Ristimine.

Ristiusu meie meele tulekuga hakati ristima. Peale
vanemate ristiti ka lapsi mitmes vanaduses. 1683 a.
kiriku visitaatsioonis kaebas õpetaja, et vanemad oma
lapsi 5 - 6 päeva ristimata peavad. Siinjuures tule-
tati õpetajale meelde, et tema kirikus kogudusele
ristimise korda rohkem püüaks selgitada.

Valjaspoll abiellu sündinud laste ristimise eest
makseti kiriku kassasse 1 riigi taaler. 1646 aastal
oli Rannu koguduses 39 last ristitud (mõetud 10 surn.)

101
101
53
1697 aastal tehti ühiselt korraldus, matmise pul-
ma ja ristimise pidustuste pidamise kohta, kus oma
teatud osa võeraid võis olla, kus juures pidu ei
tohtinud mitte üle kahe päeva kesta. Niisama oli kor-
raldus tehtud õlle ja viina tarvitamise kohta.

1768 aasta kiriku visitaatsioonis tehti korraldus,
et lapsed peavad 8 päeva jooksul ristitud olema.
Selle vastu eksijaid pidi kiriku seaduse järele
karistatama. Õpetajale tehti kohuseks, kiriku võör-
mündrite kaudu järele kuulata, kes oma lapsi seatud
ajal ristida ei olnud lasknud, et neid kiriku eest-
seisusele siis karistamiseks ette panna. Ristida
võis ainult ordineeritud õpetaja. Hädaristimisi
võisid ka teised ausate elukommetega isikud (kõs-
ter, kooliõp. j.n.e.) toimetada. Pärast hädaristimist,
kui laps elama jäi, toodi ta kiriku juure õpetajale
õnnistamiseks ja kiriku raamatusse sissekirjutami-
seks. Vastasel korral pidid lapse vanemad kiriku
kassasse 40 valget (weissen) trahvi maksma.

1804 aastal kiriku visitaatsioonis teadustab õpe-
taja, et kaugemates küldes tema lubaga kooliõpe-
tajad lapsi ristivat. Neid lapsi ei toodavat enam
tema juure õnnistusele, sest see ei olevat siin

pruugiks. Kiriku lähedalt toodavat lapsi kirikusse õpetajale ristida ja õnnistada. 1855 a. leiame, et köstri ja kooliõpetajate j.n.e. poolt ristitud lapsed leiavad pärast õpetaja poolt kinnitust. 1924 aasta kiriku-visitatsioonil tunnistas õpetaja, et koduristimisega ristitud lapsi tema juure kinnitusele ei toodavat ja igalks laseb oma last nii vanalt ristida kuidas ta ise seda soovib.

§ 21. Ebausk.

Ebausust ja nõiakommetest ei olnud Rannu kogudus endistel aegadel ka päris vaba. 1634 aastal kaevati kiriku visitatoritele, et kihelkonnas keegi Martin enese juures nõida peab. Ta kuulati üle, kus ta seletas, et nõid tema korterist mitte ära ei minevat, olgugi, et nõiale sellest mitu korda on teadustatud. Siin tegi visitatsioon otsuse, et nõid peab kihelkonna piiridest jalamaid lahkuma ja keegi ei tohi teda enam enese juure korterist võtta. Niisama tehti korraldus, et kui peaks kudasgil kihelkonnas piirides nõidasid ehk ohverdajaid leiduma, siis pidid nõiad kohe välja saadetud saama, ohverdamise kohad pidid õpetaja juuresolekul hävitatud saama ja maa seal kohalt üles-

küntud. Õpetaja Joh. Caspar Meder kaebab, et tema ametisse astumise ajal oli Rannu kogudus täielises pimeduses, ebausust ja häbemata kõlbmatuses elanud ja seisis sellepärast teiste koguduste ees väga halvas kuulsuses. Jga rannulane oli nii sama palju kui üks kõlbmata inimene, 1735 aastal põletanud ennast üks sinne usumäratseja (Schwärmer) kiriku taga elavalt ära (bei lebendigem Leibe), mis veel suuremaid rahva pimeduse tundemärke esile tõi. 1848 aastal tunnistati, et koguduses enam ebausku, pagana teenistust ja nõidumist ette ei tule, mis kõik täiesti kadunud olid. 1855 aastal on kog. üks Hans Urla nimeline nõid ilmunud, kellel tööl suuremaid tagajärgi ei olnud. Nõidasid on veel leida olnud 1876 aastal, kus nende tegevuse üle küll suuremat ei kaevatud. Soolapuhujaid ja pomisejaid oli küll veel hilja aja eest leida, kuid praegu on nende tegevus Rannus täiesti likvideeritud.

§ 22. Kiriku karistused.

Et kogudust kristlikule elule kasvatada, eksinud liikmeid kirikusse tagasi võita, tegi piiskop Jhering aastal 1641 iseäraliku kiriku karis-

tuse ehk leppimise korra kirikuga seaduseks. Kolmel astmel pidi see eksija patu tundmisele, kahetsemisele ja andeksandmise ihaldusele viima. Esimene aste oli: vali kahetsemine (poenitentia rigorosa) ehk „avalik kiriku seis“, teine: avalik koguduse andeks palumine õpetaja läbi (deprecatio publica) ja kolmas: era andekspalumine õpetaja ja kiriku võõrundrite ees (deprecatio privata).

Kui eksija ilmaliku karistuse oli ära kannud, siis pidi ta kiriku karistuse enese peale võtma. Röövlid, verevalajad, nõiad, abielurikkujad langesid nüüd valju kiriku karistuse alla. Kolm pühapäeva pidi eksija keskkirikut ehk väikses kirikus häbipingi peal põlvili olema. Enne jutlust nimetas õpetaja eksija, tema eksituse ja palus tema eest kirikupalves. Kui karistuse aeg mööda, anti talle ta patt järgmisel palvepäeval (mida aastast neli oli) andeks ja võeti ta jälle armulauale vastu. See oli „avalik kiriku seis“, mis raskemaid patuseid kogudusega pidi lepitama.

Needjad, söma ja sakramendipõlgajad, ususalgajad hooraelu pidajad, joodikud, langesid aga avaliku

andekspalumise alla. Need pidid viimse kirikupingi juures seisatama. Pärast jumalateenistust astusid nemad altari ette ja palusid seal oma eksituse andeks. Kes aga nõdruse pärast langenud, see lepitati salaja andekspalumise abil õpetaja ja koguduse vanemate ees. See on viimane ja kergem kiriku karistuse aste. 1651 aastal sai see kiriku karistuse seadus veel tähtsa lisa juure, kus tähtsavad kiriku kohtud elusse kutsuti, mis kuni minevase aastasaja keskpaigani kestsid. See uusseadus oli eeskiri, kiriku eestseisjatele antud, mille järel nad kiriku kohut võisid mõista. Kiriku kohtu alla langesid: tülitsejad ja riidlejad kirikus, kirikuaias ja kiriku kõrtsides; samuti ka nende isikute süüasjade seletamine, kes keiserlikkudel tänu ja palvepäevadel kirikust puudusid. Kõik sarnased süüasjad uuriti kiriku mõisas kiriku eestseisja ja õpetaja poolt läbi, kes siis otsuse tegid. Süüdlasi karistati 100 sammu kiriku aiast kiriku sambas witsadega! Selle järele pidi kirikuga leppimine tulema. Eksimine 6 käsu vastu vallaalse rahva vahel jäi veel isandate kodukaristuse hoolde, kuid langes aga aastal 1697 ka kiri-

ukohtute alla. Kes 6. käsu vastu oli eksinud, seda
 andi 1 - 3 pühapäevaks häbipinki istuma. Mõni kord
 võis ta sellest ennast 100- 200 taalriga kiriku vaes-
 e häaksvälja luunastada. Avalikku patust noomiti
 tse sel põhjal nagu Matt. 18 15 - 17 selleks ees-
 kirjaga annud. Oli see asjata, siis pidi õpetaja seda
 iiskopile ehk konsistooriumile teada andma kes
 üldlase enese ette kutsus. Oli ka see asjata, siis
 tehti teda mõneks ajaks altari sakramendist ja mõ-
 est muut kiriku õigusest ilma. See oli „väike kiri-
 vanna“ Kui ka see ei mõjunud, siis pidi õpetaja
 seda uuesti konsistooriumile teada andma. Nüüd sai
 petaja käsu, süüdlast kolm pühapäeva kanteli päält
 oomida ja kogudusega tema eest Jumalat paluda.
 iis langes tema „suure vande“ alla. See oli süüdlase
 tmi sai avalikult nimetatud, tema patttemale kinni-
 atud, kunni ta meelt parandas. Sellega oli ta krist-
 ikust kirikust välja lükatud, pääle ta omaste ei
 ohtinud keegi temaga läbi käia, ega teda enesega
 he katuse alla võtta. Jäi keegi enam aastat suure
 ende alla, sai ta maalt välja aetud. Kes Jumala nime
 lmaeegu suhu võttis, vandus ja needis, seda pidi õpe-
 aja noomima. Kui see ei aidanud, sai ta ühe hübe taal-

107
58

riga trahvitud. Kellel raha ei olnud, sel tuli püha-
 päeval kiriku ukse juures „kolotkas“ seista. Ja kui
 ka see ei mõjunud, pidi ta kohtu kätte antama,
 5 hõbetaalriga trahvitama ehk 2 pühapäeva „kolot-
 kas“ seisma. Jumala teotaja ja lausuja võis 100 taal-
 rit trahvi maksta, suurematel kordadel ka kogunisti
 elu kaotada. Lapsed alla 15 aastat pandi selle patu
 eest „kolotkasse“, ehk said witsu. Kes pühapäeval
 kirikusse ei tulnud ehk teist seda tegemast kee-
 las, langes sama karistuse alla, kui kergemeelne
 needja ja vandujagi, maksis ühe taalri trahvi ehk
 istus ühe ^{püha} päeva „kolotkas“. Kes pühapäeval tööd te-
 gi, pidi 40 marka hõbedat trahvi maksma. Samuti oli
 kauplemine pühapäeval kuni kell 4 p.l. keelatud.
 Kõik õlle ning viina keldrid ja köätid pidid lau-
 päeva õhtu kell 7 sulutama ja kuni pühapäevani
 kell 4 pärast lõunat kinni seisma. Näitemängud, kaar-
 dimäng, tantsu- ja muud sarnased pidud olid püha-
 päeviti keelatud. Kes meelega hilja kirikusse tuli
 ehk enneaegu välja läks, langes ka trahvi alla.
 Kes joobnud peaga pühakotta tuli, see pidi 50 marka
 trahvi maksma.

„Vanemad ja majaisad“, kes „lapsi, sulasid ja

ümaradajaid mitte katsumisele ei saatnud, langesid raha trahvi alla. Aastal 1691 kinnitas veel maawalitseja: „Jga üks, kes mitte paluda ei taha (see on: katekismust päha õppida) tuleb terve koguduse ees käsist- jalust ühel pühapäeval paariks tunniks kokku panna!“ Sii antakse talle aega ennast parandada. Leiab aga õpetaja, et see mitte pole sündinud, siis tuleb karistust kahe võrra suurendada. Pruutpaaridki jäid leulatamata, kui nad mitte katekismust ei mõistnud. Nendele anti pool aastat aega, et teine teisele palvet ära õpetada. Jgas kihelkonnas pandi üks „paluja“ ehk „lugeja“, „ettelugeja“ ametisse, kes külast külasse pidi minema, oma ametit palumises noore rahva juures“ toimetama, s.o. tema pidi katekismust õpetama ja küsima. See oli Rootsi kiriku seadus, mis meie maa kohta mõjuta pole olnud.

Vaatame siis, keda ja kunas Rannu kog. miskisuguse ettetulnud süü pärast selle Rootsi seaduse järele on karistatud. 1643 aasta kiriku visitatsioonini protokollist leiame, et kiriku karistusi on vallalise rahvale määratud, kes 6. käsu vastu eksisid. Siin kaevati, et keegi „Luka Hans“ on

Fitka tütreaga kokku elanud, kes seda ise tüeks tunnistas, peale selle elas sama Fitka tütar ühe teise mehega „Urbener Jaaniga“ sedasama lubamata elu, kuni naesterahvas raskejalgseks jäi ja sellepärast mees oli sunnitud tüdrukuga ennast laulata laskma. Selle süüteo eest tuli nendel peale maakohtu trahvi veel igal ühel isesugune kiriklik karistus ära kanda. Luka Hans pidi ühes Urbeneri Jaani naesega esimesel pühapäeval pärast seda otsust, kiriku ukse juures „kolotkas“ seistes oma eksitusi kehetsema, kuna Urbeneri Jaan õpetaja poolt kantslist kirikliku noomituse sai ja pidi enese ja oma nasse eest, kes Luka Hansuga „kolotkas“ seisis riigi taalri trahvi maksma. Peale nende süüdistati Rannu mõisast üht Margareetat, kes väljaspool abiellu kaks last olis ünnitanud. Maakohus mõistis temale vitse hoopes ja peale selle pidi 2 pühapäeva kiriku ukse juures „kolotkas“ seistes oma pattu kahetsema. Kolmas samsugune protses tuli veel Rannu mõisas elavate teenijatega ette, kes ennemalt abielluda tahtsid, kuid mõnesugustel põhjustel jäi see tegemata, mida õpetaja ja mõned visitatsioon otsustas, et

peavad üksteisega laulatada laskma, muidu saavad maakohtu poolt karistatud ja peavad esimesel pühapäeval kiriku ukse juures „kolotkas“ seistes oma eksitusi kahetsema. Need olid siis esimesed protsessid, mis Rannus Jhõringi kiriku karistuse korra järele ära peeti. Kolme aasta pärast 1646 aasta kiriku visitatsioonil, tulid jälle samsugused süüteod arutusele.

- 1) Otsustati Werewi külas järele uurida, kus abielumees Jürgen Lauri Mikkli juures ühe läbireisiva tüdruku olevat ära vägistanud, mis õpetaja Tartusse Praepositole edasi oli annud.
- 2) Piraka Laurens'i kasupoeg Jaan on ühe loosega vaba abielu elanud, mille eest mõlemad maakohtu ja kiriku trahvi peavad kandma. Peale selle veel 2 riigitsaalrit kiriku hoaks trahvi maksmata.
- 3) Lerki Matzeni kasupoeg E Toze on kellegi naesterahva Wolbrechtiga lapse sünnitanud, mille eest nad juba maakohtu ja kiriku trahvi ära on kannud.
- 4) Rannu mõisa tüüliise naene oli pärast laulatust enne seaduslikku aega lapse sünnitanud, mille eest mõlemad (in honorem matrimonii) 2 riigi tsaalrit pidid kiriku hoaks trahvi maksmata ja mida kiriku-

ametnik Gross oli kohustatud süüaluse käest sisunõudma. 1683 aasta kiriku visitatsioonil tehti eesmärgi eest kiriku esitajatele kohuseks, et nad pidid kirikus käima ja puudujaid ülestähendama, muidu said nad ise ka teiste mitteilmujatega karistatud. Laiskadele kirikuskäijatele määrati I. kord- 1 kop., II. kord- 2 kop. III kord- 3 kop. IV ja järgmistel kordadel anti witsu.

1732 aastal oli „Parda Maddis“ Valgutast joozna olekus kirikusse tulnud, mille eest teda 12 r. taalr. ehk 80 kop. karistati. Vastasel korral sai 3 paari vitsta 188ka.

1750 aastal otsustati kiriku võõrmündreid kirikusse mitte ilmutada teistest inimestest kahekordselt karistada. Kolmandal korral niisama kui teisil - „kolotkasse“ panna.

Sellel korral puudus Rannus veel „kiriku samm“ (post, tulp) mis otsustati nüüd muretseda ja välja spoolle kirikuada (surnuada) ühe kaelspaelaga üles lasta seada. Selsamal, 1750 aastal kiriku visitatsioonil anti veel mõned seadused välja, mis süüalustele veel suuremat karistust määrasid, kui seda Rootsi aegsest seadusest leida oli.

Salaja viina ja öllega kauplejaid trahviti: sakslast- 1 rublaga, aga talupoeg sai „kiriku sambas“ 10 paari vitsa hoop. Et kiriku ligidal küll kõrtsi ei olnud, aga viina ja õlut leidus, talupoegade seletuse järele, küllalt. Kes joobnud olekus kirikusse ilmus, lärmitseks ehk riidu noris trahviti 1687 a. 17 okt. § 5 ja 6 järele: sakslane 2½ rubla, talupoeg aga peab 3 pühapäeva kirikupostis seisma ja neljandal pühapäeval 5 paari vitsa hoop saama. Kes kainelt lärmitseks, riidu noris j. n. e. kui õpetaja kantslis oli, sai „kiriku sambas“ 10 paari vitsa hoop, ehk maksis sellesemel 5 rubla. Joobnud olekus sellesama segaduse tegemise eest anti „kiriku sambas“ 15 paari vitsa hoop ehk trahviti selle eest 7½ rublaga ja peale selle koguduse ja õpetaja käest oma süüteo andeks palumise sunniga. Segaduse sünnitajate järele pidid võõrmündrid valvama ja isikud kindlaks tegema. Vastasel korral pidid võõrmündrid ise määratud trahvi kandma.

Kes hiiedes ohverdasid, said trahviks kiriku sambas 20 paari vitsa hoop. Niisama võeti ka vastutusele, kes surnud hingedele toitu vii-

sid. 1768 aasta kiriku wisitatsioonil kohustati, et kõik koguduse liikmed pidid kirikuvisitatsioonil ilmuma. Kes ilma põhjuseta sellest eemale jäi, pidi kiriku heaks maksma: peremees 1 riigi taalri, lapsed ja teenijad 2 hõbe marka. Kihelkonna junkrud maksid 1669 a. ülemkirikuvisitatsiooni korralduse järele 20 riigi taalr. trahvi. Peale selle kuulutati keeld välja, et keegi ei tohtinud palvepäeval, ei ka eelkäival ööl ühtegi tööd ise, - ei ka teistel seda lasta teha. Keelu vastu eksijaid karistati: sakslast- 10 rublaga, talupoega pidi 1 rubla maksma ehk maksujõuetusel 3 paari vitsa hoop „kiriku sambas“ vastu võtma. Kirikueestseisja ei tohtinud ilma vabandava põhjuseta kirikust ära jääda. Haiguse korral pidi enese eest kirikusse aseniku saatma. Vastasel korral maksis tema I ja II kord kahekordse trahvi, aga III kord tagandati ametist ja lukutati „kiriku samba“ külge. Jga võõrmünder ehk tema asemik pidi jumalateenistuse lõpul omast külast puudujad õpetajale, ehk, selle äraolekul, tema asemikule, käärkambris ülesandma, kellele siis kiriku esitus selle eest vastava trahvi määras. Kuulutati ka keeld välja, et abielurahvas ei tohti-

omavoliliselt lahku minna. Keelust üleastujaid karistati 5 rublalise rahatrahviga.

Sellellega tegi seadus kogudusele raudaia ümber, millest ta iganes ei pidanud üle seama. Polnud temal vähematki kaastegevuse õigust kiriklikus asjas. Kogudus oli alaealine, kes käsukepi all seisis. Nüüd on need seaduse ehelad katki kistud, mille all meie esivanemad nii mitu aastassada pidid ägama, millest aga meie aja rahvas praegu õnneks midagi ei tea.

§ 23. Koguduse kõlplik elu.

Tähtsad ajad ja kirikuloolised sündmused lähevad meist mööda, kui pilgu heidame 300 aastase möödunud koguduse kõlplise elu peale. Õpetuse puhtust püütakse kinni hoida, aga selle juures unustatakse ürgedasti armastus ära. See on suureks takistuseks, mis evangeeliumi seemet kog. südames ei lasa võrsuda ja tugevaks saada. 1670 aastal seletavad kog. õpetaja ja kiriku ametn. kiriku visitatoritele, et kogudus on palvetama ja laulma õpetatud ja oskavad ka seda teha. Et nad alati pühapäevadel kiriku ei ilmu, ei ole mitte mõisaherra süü, vaid koguduse enese laiskus. Kui nüüd selle pea-

le vaatame, et inimene kes nädala algusest kuni laupäeva õhtu kella 4-ni mõisnikku teenis ja enese perekonna kasuks õieti üht tundi ei saanud ohverdada, siis ei olnud mitte ime, et teine kord hädaliste koguste talituste pärast kirikusse ei mindud. 1768 aastal tegi kiriku visitatsioon korralduse: Jga mõisnik ja talupoeg peab oma teenijatega hommiku, lõuna ajal ja õhtul avalikult palvet pidama. Õhtuti pidi veel üks peatükk katekismusest korratama ja selle tegevuse ülevaatajaks oli õpetaja määratud.

Koguduse kõlpline elu oli selle juures seekord kaunis korralik. Abielu rahvas elasid ühel meelel ja nende lahutusi ei tulnud kunagi ette. Niisama elasid puhtalt ka vallaline rahvas, ja väljaspool abielu sündinud lastest ei olnud midagi kuulda. Suurtel pühadel ja tähtsamatel kordadel luges õpetaja kogudusele kirikus lastetapmise keelu seaduse ette. Sellep. ei olnud laste tapmisest selles ajal midagi kuulda.

1840 aastal ei ole vallalise rahva elu enam nii eeskujulik, kui mõnikümmend aastat tagasi, kus väljaspool abielu sündis ühel aastal 6 last.

Pärast poole vähenes see arv 1 - 2 peale.

1855 aastal teatati, et koguduses üks vabaelu olemas on, kuid pärast loodab sotsiaalse manitsuse läbi parandada. 8 viimase aasta jooksul on väljaspool abiellu sündinud laste arv aastas 3 - 4 peale tõusnud. Lastetapmisi on 15. aasta jooksul kaks korda ettetulnud. Samuti üks enesetapmine (esine-ne juhul 1855 a.) Tamme mõisa juures.

1876 aastal kaevatakse, et kaks omavolilist abiellupari- lahkuminekut on ette tulnud. Lapsed ja vanemad elavad rahus, kuid kasuvanemate ja kasulaste vahel tulevat kaebusi ja tülisid ette.

Väljaspool abiellu oli sündinud 7 last. Oli ka lastetapmisi ja teisi kuritegusid ette tulnud.

1924 aasta kiriku visitatsioonil kaevatakse, et ilma laulatamata elab 5 perekonda. Lõbuarmastamine ja alkoholi tarvitamine on rohke. Kuid avalikult koguduse vastast elu nähtavale ei tule.

Väljaspool abiellu sündinute laste arv: 1921 a.

2 last, 1922 a. 7 last, 1923 aastal - 4 last. Tapmisi ja vargust viimasel aastal ei ole ette tulnud.

Noorsoo keskel kasvab ulakus; lastetapmist kuulsi ole; eluide hävitamist küll. Laste ja vanema-

te vahekorid on kaunis leplik, ei ole ka abiellu lahutusi ette tulnud.

§ 24. Kihelkonna- ja vallakoolid.

Ew. Luteriusu tulekuga meie maale hakati hooltsasti ka talurahva hariduse peale mõtlema. Siin sai kiriku esimeseks äratajaks ja haridustöö keskpaigaks, kust kõik muu teadus rahva sekka laiali lagunes. 1695 aastal olid Rannus küster ja koolitõpetaja koolitöös juba ametis, olgugi et tal korral siin koolimaja puudus. Kiriku visitaatorid otsustasid, et talupojad pidid 1695 aasta talvel nõustavad palgid metsast kiriku juure vedama. Koolimaja ja kõrvaliste hoonete alla võeti kirikumaaast $\frac{1}{8}$ adra maa, kuhu siis koolimaja ühes kõrvaliste hoonetega: rehe, aida ja laudaga pidid peale ehitatud saama. 1732 aastal oli kihelkonna (kõstri) koolis ainult 6 last. Vilja ikalduse tõttu ei olnud talupoegadel võimalik koolimaksusid maksa, ei ka oma lapsi kooli saata. 1746 aastal nõudis koolimaja abi parandust. Tervis oli 500 telliskivi ostaj ja selleks pidi iga talupoeg 3 kop. raha andma. Et vähestel see raha käepärast oli, pidid talupojad mõisnikule võõrmündrite kau-

du vilja müüma, et telliskivide ostmiseks raha saada. 1750 aastal nõuti, et mõised pidid oma talupoegadele kooli avama, missugused koolid „mõisekooli“ nime kandisid, nad asutanud on. Siiski on nad esimesed valla koolid Liivimaal, mis ametlikult 1765 aastal asutati. Kooliõpetajate palk oli seekord väike ja nad pidid ise enese ja kooli kütmiseks, metsast puid tooma. Aastal 1750 oli Rannus Saksa õpetajega kihelkonnas kool olemas. Koolinajas oli kaks klassi ja üks tuba kooliõp. elamiseks. Maja oli ehitatud 1739 aastal ajakohaselt ruumikas ja kõigiti veel heas korras. Kooliõpetajaks oli see kord Keerdi Mikk, 32 a. vana, aus ja korralik omas ametis, mis tema juba siin 7 aastat oli pidanud. Lubatud palga sai kooliõp. kätte. Koolitöö hakkas 1750 aasta püüel ümber Mardipäeval peale ja kestis kuni ülestõusmise pühadeni. Lapsed pidid järgmööda kolm talve koolis käima. Õpetajal tuli tollel korral küla mööda ümber sõita ja kooliealisi lapsi, 12 aastaseid ja nooremaid, üle lugeda. Kõrvalhoidjad olid kohustatud selle karistuseks I kord 4., II kord 6. III kord 8 jne valget kiriku heaks maksma.

Sellel korral käis kihelkonna koolis I. aastat 39; II. aastat 20 ja III. aastat 13 last. Kodulapsed olid kohustatud enne ülestõusmise pühi kaks nädalat kihelkonna kooli õpetaja katsumisele ilmuma. Vastasel korral määrati laste vanematele seaduslik karistus. Õpetajal tuli kooliajal kaks korda nädalas kihelkonna kooli visiteerida. 1768 aasta kiriku visitatsioonil protokollist leiame, et 18. apr. 1765 a. valitsuse patentii järel oli Rannus peale kihelkonna kooli, nüüd neli uut vallakooli järgmistesse küladesse avatud: Lapetukma, Erwu (Willo) Noorma (Nattoküla) ja Werewi külla, Jgas koolis käis 1768 aastal järgmisel arvul lapsi:

Kihelkonna koolis	35	poiss	26	tütart
Lapetukma	30	"	21	"
Erwu	10	"	11	"
Noorma	10	"	10	"
Werewi	17	"	16	"

Kokku 102 poiss- 84 tütart.

Sellega käis Rannu kihelkonna ja vallakoolides kokku 186 last.

Mõisa- ja vallakoole pidid kirikuvõrmdrid

ja külakubjad iga 8 päeva järele vaatamas käima. Koolitöö algas Märripäeval ja lõppes Ülestõusmise pühadeks. Kooliõpetaja palgaks olid koolimaad. Valguta mõisa andis oma kooliõpetajatele aastas 2 rubla puude raha. Jga laps pidi tooma valgustamiseks 1 nl. küünlaid ja kütteks 1 koorenpuud. Õpetaja revideeris vallakoolisid võimalikult iga 4 nädala järele. 1775 aastal tehti õpetajale kohuseks, et ta pidi Mikklipäevaks kirikueestseisusele kõik koolikalised lapsed üles andma ja laste vanematele võõrmündrite kaudu teadustama, et need oma lapsi siis kooli saadaks. Vastasel korral sundis lapsi kooli minema ülemkirikueestseisus, kellele selleks tarvilikul korral mittekooliskäijate nimekiri esitati. Kogudus pidi kooli edukuse eest hoolt kandma ja enne ülestõusmise pühi kindlaks määratud päevadel kooliõpilasi õpetaja juure katsumisele saatma. Kirikueestseisjal tuli keiserlikule ülemkiriku eestseisusele koolide kohta iga aasta kooliaruanne esitada. 1775 aastal oli kihelkonna kooliõpetajaks Raudseppa Mikk 57 aastat vana, kes kindralleite-

nant v. Kamphenhauseni poolt ametisse kutsutud. Oli heade elukommetega ja korralik omas ametis. Õpetas koolis hoolega lapsi lugema ja laulma. Temal oli juriidiline õigus kooliõpilaste süütegusid uurida ja selle eest neid karistada ning manitseda. Koolis peeti hommiku, lõuna ja õhtupalveid. Püha- ja teistel päevadel pidi kooliõpetaja ühes kooliõpilastega kirikus köstri ligidal istuma ja kooliõpilaste ülespidamise järele valvama. Koolist ei vabastatud enne ühegi õpilast, kuni ta 5 katekismuse peatükki, hommiku, lõuna ja õhtupalved teadis. Palgaks sai kooliõpetaja köstriga kokku $1/4$ adramaad, igalt kooliõpilaselt 1 nl. küünlaid ja 1 süld puud. Vallakoolisid oli: üks Rannus, kolm Valgutas ja kaks Tamme vallas. Koolidele oli mõisast antud seaduses ettenähtud suuruses koolimaad. Kus koolid puudusid, pidivad 22 sept. 1774 a. seaduse järele ehitatud saama. Vastasel korral oli kogukond sunnitud kiriku kassasse 50 rubla trahvi maksuma. Kui laps koolist bilma vabandava põhjusteta puudus, tuli vanemal selle eest kiriku

kassasse nädalaks 25 kop. trahvi maksta. Kooli-
õpilaste ülevalpidamise ja raamatute eest tuli
Walitsuse patendi 20 juuli 1787 a. § 7 järele,
mõisnikkudel hoolt kanda. 6.nov.1762 aasta kor-
raldusel tuli õpetajal igal sügisel enne kooli-
töö algust kirikus kooliseadus kogudusele ette
lugeda. 1804 aastal olid Rannus kooliõpetajateks
Koti Jaak ja Koti Jüri. Valgutas-Koti Johann ja
Koti Andres. Tamme vallas puudus tol korral
kooliõpetaja ja kihelkonna kooliõpetaja oli nüüd
kohustatud ka Tamme valla koolis õpetama.

Rannu vallas oli kooliõp. ise lasknud koolimaja
ehitada, aga Valgutas oli nad mõisnik lasknud
ehitada ja korras pidada.

Koti Jaak oli Koopsi („Kepse“) ja Pagavere
(„Paggafar'i“) külade kooliõpetajaks kus temal
1804 a. 12 last tuli õpetada. Koti Jüri oli
Wehendi („Wehone“) ja Noorma külade kooliõpetaja-
jaks, kus ta 1804 a. 30 last õpetas. Valgutas
olid: Koti Johann Lappetukma (40 last) ja Ranna
Kolga (20 last) külade kooliõpetajateks. Koti
Andres oli Kipasto ja Mõtsküla kooliõpetajateks,
kus kokku 55 last kooli saadeti. Palgaks said

kooliõpetajad mõisast maad, Valguta andis veel
2 rubla puude raha ja kihelkond andis 10 saadu
heinu. Valguta mõisa vabastas omast tööst kooliõp.
täiestikuna Rannu kooliõp. pidid peale kooli-
töö veel mõisas käima woorisid wedamas, mis 20.
juuli 1787 a. § 5 järele muudeti.

Kihelkonna kooliõpetajaks oli 1804 a. Georg
Wilhelm Ehrenbusch, 32 aastat vana ja 7 aastat
ametis olnud. Kõrvalametina köitis ta raamatuüü.
Koolis hakkas tema hommiku kell 6 juba õpetama.
Esiti oli hommiku palve, siis õppisid lapsed kuni
kella 8-ni, mil hommiku einet võeti, Peale selle
harjutas ta väikeste vaheaegadega 45. kooliõpilast
lugemises, laulmises ja palvete õppimises kuni õh-
tuni. Palgaks oli temal: ilma heina ja karjamaata
9 - 10 vakamaad põldu, peale selle sai igast talust
köstriga pooleks 1/6 vakka vilja. Peale selle
toodi iga kooliõpilase eest talvepealt 1 nl.
küünlaid ja koorem puid. Puukoormad olid aga kah-
juks nii weikesed, et neid sülla peale 12-13 koor-
mat ära kulus. 1804 aastal oli Rannu pastoraadis
õpetaja Assmuse juures 7 last õppimas, kellele
tema, lugemist, kirjutamist, rehkendamist ja laulmist

õpetas ja sellega neid kihelkonna kooliõpetajateks ettevalmistas. 1836 aastal puudus Rannus kihelkonnakool, sest koolimaja oli ärapõlenud. Kihelkonnas oli see kord 7 valla kooli 528 õpilasega. Koolides õpetati tol korral: piibliloo lugemist, katekismuse seletamist ja laulmist.

1843 aastal ei olnud Rannus veel kogudus kihelkonna koolimaja ülesjõudnud ehitada, vaid soovis kooliehitamises naabrikihelkonnaga ühineda. Vallakoolisid oli sel korral 6. Üks kool Tamme vallas lõpetas oma tegevuse ja sai teise kooliga ühendatud. Jgal sügisel andis õpetaja kooliõpet. koolisundusliste laste nimekirja ja valvas kooliõp. ja koolivanemate kaudu, et nad korralikult koolis käiks. Kõik kooliõpilased olid kohustatud igal kevadel õpetaja ette katsumisele ilmuma. Kes teadmistes nõr oli, pidi sügisel uuesti õpetaja ette katsumisele ilmuma. Kiriku õpetaja käis kooli asjades kreiskoolivalitsuse eeskirjade järel. 1855 aastal oli juba kihelkonna kool jälle olemas. Vallakoolisid ol 6. Õpetaja käis küstriga iga kevade üks kord kõiki kihelkonnas olevaid koolisid revideerimas. Peale õpetaja ja küstri käis koolides korda järele

vanemas kes koolivanem, kes tarvilisel korral sõnakuulmata õpilastele witsakaristust andsid. 1876 aastal oli Rannus kihelkonnakool ja 6 vallakooli Kooliskäimise sundus ja kord oli endine. Õpetaja revideeris kõiki koolisid kaks korda aastas, sügisel koolialgusel ja kevadel koolitöö lõpul. 10 aasta vanused lapsed olid kohustatud 15. oktoobri ümber kooli minema, mis kuni kevade 15. aprillini kestis. Seisvas koolis tuli igal ühel kolm talve õppida. Siis käis ta sügise kooli algul ja kevadel koolilõpul kaks nädalat koolis usuõpetust kordamas (näitus koolis) kuni leeri minekuni. Leeri lõpul enne õnnistamist katehiseeris õpetaja noortsugu altari ees usuõp. veel viimast korda ja sellega oli noor inimene koolieast väljas.

§ 25. Vennaste kogudus.

1729-1736 a. algas vennaste kog. Baltimaal oma tegevust. Noored mehed, kes meie kodumaal sellel ajal õpetajaks saivad olid oma hariduse saanud kas Halle ehk Königsbergi ülikoolis, kus neid pietistlaste ehk vagalaste vaimus õpetati. Selles vaimus hakkasid nemad ka siin oma ametit pidama, "vagaduse- kogukesi" suure koguduse keskelt kogu-

ma ja sellega „Herrnhuti“ kogudusele teed rajama. 1729 aastal jõudis puusepp, Kristjan David oma paari abiliseaga Riiga. Kõik nad polnud muud, kui lihtkäsitöölised, kes Herrnhutist tulid. Siin hakkasid nad palvekoosolekuid pidama ja rahvast eneste poole kutsuma. Nende töö edenes jõudsasti ja igal pool võeti neid rõõmuga vastu. Kui vendade koguduse rajaja Nikolaus Zinzendorf Saksemaal siinsete koguduste õnnistusrikkast tööst kuulda sai, tahtis ta uut asutust Baltimaal oma silmaga aastal 1736 vaatama tulla. See tõi uut õhutust leekivale tulele. Kui võiduvürsti võeti vaga krahv vastu, nimelt Tallinnas, kus ta dookirikus jutlust ütles. Vaimustus külalise vastu oli otsata suur. Talle pakuti piiskopi ametit üle terve Eestimaa. Krahv ei võtnud seda vastu, et tema üleilm-line piiskopi amet mitte kahju ei saaks. Aastal 1743 on Herrnhut Liivis ja Eestis täiele võidule saanud, ka seal, kus õpetajad enam tema poole ei hoidnud. Neid oli juba 43, kuna üksi 12 veel Herrnhutist kirikule kasu lootsid. Kirik oli Herrnhuti tegevust osalt hea meelga, osalt vastu pannes kannatanud, siis ei pannud tematöölised nüüd ka ta keeldu enam tähele, sest nende käes oli nüüd juba rahva süda ja panid terve rahva

127
66

liikumata. Suurtes hulkades läksid nad oma kuulajatega naabritele külaliseks, oma igapäevaseid talitussi maha jättes. Vaimuliikumine oli kardetavaks tormiks muutunud. Miks Herrnhut Liivi ja Eestimaa kirikus nii võidurikkalt edenes, seda seletavad meile järgmised põhjused. Eesmärgid olid krahv Zinzendorfi püüded tõesti puhtad ja ausad. Ka suur jagu tema saadikutest tahtis tõesti oma Jssandat teenida ja oskasid rahvaga nende meele järele ümber käia. Olid nad ju enamasti kõik lihttöölised, kes korruga nüüd vaimulikkudeks misjonärideks tehtud, mislähvi neil kerge oli lihtrahvale ligineda. Ka misjonäridena ja austatud õpetajatena jäid nad enamasti oma käsitöö ja ameti juure. See kõik pidi rahva südame neile tormiga võitma, ning mõjus rahva peale enam, kui miski enne seda.

Et küll Herrnhutide õpetus ja vennalik lahkus oli kõigiti rahva peale mõjunud ja nende elu parandanud, siiski hakkas nende tegevusele suurem vasturääkimine. Kirikuvalitsus palub ametlikult maapäeva a. 1742, et Herrnhuti tegevus ära keelataks, mis keiserinna Elisabeth aastal 1743

omalt poolt tegi. Ehk Herrnhuutlastel riigivalitsuse poolt küll avalik tegevus ära keelati, tegutsesid nad nüüd veel suurema hoolega, kui enne. Nende poole hakkasid ka tähtsamad mehed ennast hoidma, kes kuidagi oma elu ja oluga rahul ei olnud. Peeterburiski oli nendel vägevad eestkostjad, kes keiser Aleksander I Herrnhuti tööd, palve ja soowidega esinesid. Nii hakkas keiser Wendade koguduse usu soojust tuleks pidama, mis riigile ja kirikule uut elujõudu pidi tooma. Sellega andis tema neile uue armukirja, mis 27. oktoobril 1817 a. on ilmunud. See andis „Wennaste kogudusele“ luba Läänemere kubermangudes „palvemajasid“ ehitada, seal „palvetundisid“ pidada „kõikidele kes seda soovivad“, kuna koosolekud „Wendade koguduse vanemate ja liikmete juhatusel“ seisavad. See oli esimene ametlik otsus, mis talle tõesti ilmaliku õiguse andis ka meie kodumaal võimalikku tööd teha. Selle keiserliku käsukirja põhjal hakkas Wennaste kogudus nüüd uue jõuga tegutsema üle meie kodumaa. Ka Rannu kogudus ei ole nende tegevust puutumata jäänud. 1836 aasta kiriku visitatsioonil ajal on juba siin ka Wennaste kogudus olemas olnud. Tol korral oli nendel Rannu ehitatud kaks palvemaja:

üks kirikust 7 wersta lõuna poole Rannu mõisa juures „Sangsaadu“ ja teine Tamme vallas põhjapool kirikut „Arusella“ palvemaja. Wennaste kogudusel olnud see kord 700 liiget, kes kiriku poole olid hoidnud. Õpetaja Dumpf oli käinud nende palvemajade tegevusega kord ennast tutvustamas ja ei leidnud nende tegevuses midagi kombe ei sa seaduse vastalist. 1855 aasta kiriku visitatsioonil kaebas õpetaja Krause Wennaste koguduse peale, et nad ei taha ennast kiriku seaduse alla alandada, ei ka õpetaja manitsusi tähele panna. Selle peale kutsuti Wennaste koguduse esitajaid: Jürri Niggol, Jakob Pirak, Dawid ja Jakobson, Tõnnis Peerna, Jaak Eglon, Jaan Pirak, Jaan Peets, Mats Palle ja Mats Warik visiteatorite ette. Praost luges nendele Wennaste koguduse seaduse ette ja näitas, et nad peavad õpetaja vastu alandlikud olema ja tema sõna kuulama. Kui õpetaja nende palvemajasse läheb, peavad sellest oma kog. liigetele teadustama. Niisama on kohustatud nad õpetajale esitama palvemajas lugejate nimekirja ja palvekoooleku päevad.

Suuremaks süüdlaseks Wennaste koguduse esitaja-

te seast pidas õpetaja Jürri Niggol'it, kes õeldud olla, et õpetajal ei ole midagi tegemist Wennaste koguduse sisemise eluga, ja võib näid siis kuulama tulla, kui nende hoolekandja õpetajat selleks käseb. Kui raske ka ei olnud nüüd kõigil- esitajatel ennast õpetaja vastu viisakuseta ja seaduse vastases tegevuses süüdi tunnistada, pidiid nad ometi seda tegema ja ülemuse, kui ka õpetaja käest oma eksitusi andeks paluma, mis ka tehti. Visitatsioon otsustas Wennaste kogudusega mitte teravasse vahekorda minna, mis kogudusele vaimliselt kahjulik võib olla ja segadusi sünnitada. 1876 aastal avaldas Wennaste koguduse tegevus leiguse tundemärke. Hingede arv vähenes iga aastaga ja palvetundisid peeti ainult tähtsamatel aegadel ja suurteil pühadel. Viimased Wennaste koguduse ustavamad juhid olid- Kotre Pallon (endine Rakvere õp. isa) ja Rannu küla Ätt. Nende surma järele läks Rannus ka Wendade kogudus umbes aastal 1900 hingusele. Et palvemajal enam hooldajat ei olnud, varises ka seegi mõne aasta järele kokku. Tamme vallas, „Arusella“ palvemaja tegutses küll veel mõni aasta hiljem, kuid selle hooldaja Laasi Ätti surma järele, läks ka seegi

Vennaste koguduse osake hingusele. Praegu on Rannu kogudus lahkusulistest, peale kahe baptisti, täiesti vaba.

§ 26. Kreeka-katolik kirik.

Ümbes aastal 1850 hakkas Kreeka-katolik usk oma tegevust ka Rannu kihelkonnas, kus ta alama rahva seas enesele poolehoidu leidis. Esiteks olid Rannu ja Rõngu kihelkonnad ühenduses, kust Kreeka-katoliku kiriku preester ka Rannus kiriklikka talitust käis toimetamas. Aastal 1890 määras Kreeka-Katoliku usu konsistoorium Rannu koguduse peale esimeseks preestriks Weewo, kes üüritud majadas: Kure mõisas, Valguta Kaarsemäel ja Rannus Kangro talus, hakkas kiriklikka talitust toimetama. Aja jooksul oli preester Weewo asja niikaugele viinud, et konsistoorium Randu Kreeka-Katoliku kiriku ehitamiseks summad määras, nii et ehituse tööga võidi aastal 1899 algust teha; kus siis kirik ühes kiriku teenijate eluruumidega 1901 aastal valmis said ja pühendati Jeesuse Jeruusalemma mineku auks. Kirik asub Ew.-Luteri usu kirikust 5 wersta lõuna pool „Lillitagune“ talu maa peal. Viimasel ajal on nende

kog.hingede arv 1375 pealt 150 peale vähenenud ja avaldab eneses päris kadumise tundemärke.

L ü p u s ö n a .

Käesoleva kirjatöö olen otsekoheste hallikate järele enamjagu Rannu kiriku arhiivist võetud andmete põhjal teinud. Lühikese aja pärast olen ainult tähtsamaid küsimusi käsitanud ja pidin nii mõndagi küsimust kõrvale jätma. Rannu kiriku ja koguduse ajalugu võib kohalikule elanikule palju huvi pakkuda ning on oma kodukoha ajaloo tundmiseks väga kasulik. Oleks soovitada, et teaduslikult põhjendatud ajaloo kirjeldused igast meie kodumaa kihelkonnast tekkiksid. Nad aitavad meie rahvast ja riiki tundma õppida ja kultuuri tõsta. Meie peame tundma oma minevikku, et kord tehtud vigu mitte enam korrata, vaid juba muistselt ajast saavutatud head jätkata, et oma rahvast ühtlasi kogu inimkonnaga täiuse poole jõudmises kaasa aidata.

5 (üks) -
A. J. J.